

Prospect af en fornlida Wikingars grafplats i Aldshogs Sökn på Gotthland och
 Gufriða gårds ägor. A. Dickare eller Diger Röret, i Dickare Hagen. B. a 9. alnar
 högt, och af 140. alnars omkrets. Platsen utem, såväl som i Stenåhern B. visar
 flere sten kumbl af 60. til 90. alnars circumferance. C. föreställer en liten Esquadre af 5
 lång skepp sammanfatta af stora gräftenar. D. 2de & som äro sparerade. Högsta Skeppet
 är 20 alnar långt, och 4. alnar bredt midt uppå

Det 1. ste Skepp af de 5. som
 åtföljes i Stenåhern

Det 2. ste vid D är
 minst endast 8 alnar långt

Rapport 2007:5

Brott under ytan

En undersökning om fornminnesbrott

EN BRÅ-RAPPORT I SAMARBETE MED RIKSANTIKVARIÄMBETET OCH LÄNSSTYRELSEN PÅ GOTLAND

brå

brottsförebyggande rådet

Brott under ytan

En undersökning om fornminnesbrott i Sverige

Rapport 2007:5

En Brå-rapport i samarbete med
Riksantikvarieämbetet och Länsstyrelsen på Gotland

Brå – centrum för kunskap om brott och åtgärder mot brott

Brottsförebyggande rådet (Brå) verkar för att brottsligheten minskar och tryggheten ökar i samhället. Det gör vi genom att ta fram fakta och sprida kunskap om brottslighet, brottsförebyggande arbete och rättsväsendets reaktioner på brott.

Denna rapport kan laddas ner från Brottsförebyggande rådets webbplats, www.bra.se/publikationer

Produktion:

Brottsförebyggande rådet, Information och förlag,
Box 1386, 111 93 Stockholm. Telefon 08-401 87 00, fax 08-411 90 75,
e-post info@bra.se

Brå på Internet www.bra.se

Författare: Linda Källman, Majvor Östergren, Jenny Andersson och Lars Korsell

Omslag: Ylva Hellström

Omslagsbild: Gålrum i Alskog på Gotland. Teckning av Carl Gustaf Gottfried Hifeling hämtad ur C G G Hifelings gotländska resor 1797 och 1799. Del 1. Red. av Torsten Gislestam. Utgiven av Länsmuseet på Gotland 1994.

Grafik: Spridningskartorna (figur 2,3 och 4 är framtagna av Rikard Sohlenius, Riksantikvarieämbetet

Tryck: Edita Norstedts, Västerås 2007

© Brottsförebyggande rådet 2007

ISSN 1100-6676

ISBN 978-91-85664-59-7

Innehåll

FÖRORD	5
SAMMANFATTNING	6
INLEDNING	8
Hotade fornminnen?	8
Metod och material	9
BAKGRUND OCH INTERNATIONELL UTBLICK	13
Svenska fornlämningar	13
Kulturarvet i samhället och lagen	17
Fornlämningsbrott – ett globalt problem	20
Teoretisk modell	23
UNDERSÖKNINGARNA	25
Känd brottslighet – totalundersökning av domar	25
Anmäld brottslighet	31
Misstänkt brottslighet – enkätundersökning	33
ÖVERGRIPANDE SLUTSATSER	44
Brott under ytan	44
Det typiska brottet – åverkan	44
Plundring – färre brott men starkare motiv	45
De försummade vraken – Sveriges världsarv	46
Fornminnesbrott mellan stolarna	46
Brott över ytan	47
Mer kunskap?	47
BROTTSFÖREBYGGANDE ÅTGÄRDER	48
Kunskap mot åverkan	48
Kontroll mot fyndbrott	49
Förståelse för det marina kulturarvet	50
Samarbete och kompetens	51
Röster från fältet	51
REFERENSER	53
BILAGA. ENKÄT OM FORNMINNESBROT	56

Förord

Under senare år har Brottsförebyggande rådet (Brå) tagit fram två rapporter som belyser problemen med kulturarvsbrott: *Brottsplats kyrkan* (Brå, 2005a) och *Cultural Heritage Crime – the Nordic Dimension* (Brå 2006:2). Dessa studier visade bland annat att stölderna av kulturhistoriskt unika föremål från våra kyrkor inte är isolerade företeelser koncentrerade till några områden i Norrland utan ett nationellt problem med stölder och inbrott över hela landet.

I denna rapport undersöker Brå fornminnesbrotten. Det handlar lite förenklat om plundring eller skadegörelse och annan påverkan på fasta fornlämningar, till vilka också mer än 100 år gamla vrak räknas. På ett internationellt plan är denna brottslighet ett mycket stort problem och på sina håll får nog kulturarvet anses vara direkt hotat. Hur det ser ut i Sverige är den angelägna fråga som ställs i detta arbete. Är vi drabbade av grav- och vrakplundrare?

Rapporten har tagits fram i samarbete med Riksantikvarieämbetet (RAÄ) och länsstyrelsen på Gotland. Den är finansierad av RAÄ och presenterades i samband med seminariet ”Black archaeology”, som anordnades i Stockholm den 1–2 mars 2007. Seminariet arrangerades av RAÄ, Brå, International Council on Monuments and Sites (ICOMOS) och Regeringskansliet (UD) inom ramen för det svenska ordförandeskapet i Council of the Baltic Sea States (CBSS).

Rapporten är författad av Linda Källman, kulturvetare och utredare vid Brå:s sekretariat för forskning om ekonomisk och organiserad brottslighet, och Jenny Andersson, studerande vid Kriminologiska institutionen, Stockholms universitet, under ledning av jur. dr Lars Korsell. Länsantikvarien fil. dr Majvor Östergren har författat avsnitten om de svenska fornlämningarna. Utredaren Johanna Hagstedt har svarat för kodningen av domar.

Rapporten har granskats av fil. dr Mats Burström, professor i arkeologi vid Södertörns högskola.

Jan Andersson
Generaldirektör

Lars Korsell
Enhetschef

Sammanfattning

Hotade fornminnen?

Det finns en stark oro över att våra fornlämningar är hotade av plundring. Tydligast har problemen varit på Gotland, där plundrare också gripits och straffats. I övrigt är det tunnått med bevisad brottslighet. Frågan är då hur stort problemet är med plundring i Sverige.

En typ av plundring riktas mot skeppsvrak. Sverige har en unik skatt av vrak till följd av den gynnsamma vattenmiljön som bevarar vraken. Sportdykarna är de som bäst känner till vraken och visar ett stort engagemang för vrakens bevarande. Det finns emellertid dykare som tar troféer och souvenirer från vraken. En central fråga är hur detta marina världsarv ska skyddas.

Vid sidan av plundring och souvenirjakt finns andra fornminnesbrott. Det gäller olika typer av åverkan som exempelvis kan uppstå vid jord- och skogsbruk och andra former av exploatering. Till skillnad mot plundring är åverkan en brottslighet som uppmärksammas lite. Det är därför angeläget att undersöka den egentliga omfattningen av denna typ av fornminnesbrott.

Att undersöka brott under ytan

Fornminnesbrott är både bokstavligt och bildligt ett brott under ytan. Brotten är svåra att upptäcka och utreda. Det har att göra med att fornminnen ofta finns på platser där få människor rör sig. Många fornminnen är inte heller kända sedan tidigare. Det innebär därför betydande svårigheter att få någon klar uppfattning om fornminnesbrottens omfattning och struktur.

För att kunna göra denna undersökning har vi därför valt fyra metoder. En genomgång har skett av samtliga domar rörande fornminnesbrott som meddelats under åren 1973–2005. En enkätundersökning har genomförts om misstänkt brottslighet under åren 2001–2005. Den riktades i huvudsak till länsstyrelserna och läns museerna. Vidare har ett antal intervjuer gjorts. Slutligen har en undersökning skett av gjorda polisanmälningar i fyra län.

Åverkan – fornminnesbrottens mängdbrottslighet

Den allmänna bilden är att fornlämningarna runt om i landet hotas av plundrare och att kulturarvet skingras i jakten på skatter. Denna undersökning ger knappast något stöd för denna hotbild. I själva verket är det stora problemet den åverkan som hela tiden sker mot fornlämningarna genom vår markanvändning. Skador uppkommer i samband med jord- och skogsbruk och andra typer av exploatering och markanvändning.

Det finns få konstaterade fall av plundring och inte heller många misstänkta fall. Det är dock ett faktum att det är svårt att upptäcka plundring. En grop i marken kan vara det enda spåret, och endast jorden vet vad som där kan ha legat. Trots svårigheterna att få en närmare kunskap om plundring är vår bedömning att det är ett mindre problem än åverkansbrotten. Den plundring som sker kan ändå vara nog så allvarlig, och vissa områden och objekt kan vara särskilt utsatta.

Okunskap och nonchalans bakom de flesta brott

Bakgrunden till åverkansbrotten är ofta bristande kunskap och nonchalans. Till detta kommer att brotten ofta sker i samband med exploatering som är understödd ekonomiska ramar med tidspress och effektivitetskrav. Dessa omständigheter skapar särskilt goda förutsättningar för att förebygga dessa brott.

Det kan också vara svårt för en lekman att känna igen vissa fornlämningar när de påträffas under arbetets gång. För många kan det också vara svårt att navigera bland regler och myndigheter.

Jämfört med åverkansbrotten har plundrarna starkare motiv för sina brott. Bakom plundringsbrotten finns allt från spontan souvenirjakt till planerade plundringsoperationer.

Samarbete, kunskap och riktlinjer

Den motivbild som framträder innebär att de brottsförebyggande åtgärderna bör vila på två ben. Mot markägare och exploatörer bör tillsynsmyndigheterna i första hand välja en inriktning mot samarbete, mot motiverade plundrare gäller en effektivare brottsbekämpning.

Samarbete med dem som orsakar åverkan innebär att myndigheterna måste få till stånd en aktiv kontakt med markägare och entreprenörer. Fornlämningar skyddas effektivare genom en ökad tonvikt på förebyggande arbete jämfört med reaktioner och sanktioner i efterhand. Kunskap och tydliga riktlinjer är nyckelorden. Detta förutsätter också ett bättre samarbete mellan myndigheterna.

För att komma åt den misstänkta plundringen måste brotten till en början upptäckas. Fler brott kan upptäckas genom en utökad tillsyn över utsatta områden och inte minst genom bättre kontakter med markägare och andra som kan utgöra myndigheternas ögon. Brottsbekämpningen kan bli effektivare om samarbetet ökar mellan tillsynsmyndigheter och polis. Frågan bör också ställas hur vi samlar och drar nytta av polisiär kompetens med inriktning på fornminnesbrott och andra kulturarvsbrott.

Vrak i svenska vatten – det marina världsarvet

Mycket av det som sagts ovan gäller också skeppsvraken. Det som tydligast framträder i undersökningen är att kunskapen om vrakens utsatthet för brott är närmast obefintlig. Det är också tydligt att de brottsbekämpande myndigheterna har dålig kunskap om regelverken. Mot bakgrund av det rika bestånd av välbevarade vrak som finns i svenska vatten finns det mycket att göra för att öka skyddet. En viktig allierad är den seriösa delen av sportdykarkåren.

Inledning

Hotade fornminnen?

”De stjal vår historia” lyder en kvällstidningsrubrik från år 2000 (Österholm, 2000a). I artikeln uttalar sig arkeologen Leif Häggström om de misstänkta plundringarna i Vittene, som man tror satte igång efter att man där gjort ett fynd av bland annat en unik halsring i guld år 1995. På grund av de höga säkerhetskraven kan dessa fynd inte visas på det regionala museet, utan förvaras i Historiska museets guldrum. Nästa artikel (Österholm, 2000b) berättar om gotlänningars engagemang mot plundring och om planer på att utbilda privatpersoner till ”fornvaktare” i en fadderverksamhet. På Gotland lyckades man i början av 1990-talet gripa och fälla ett antal personer för illegala utgrävningar, i övrigt är det mycket tunt med fall där plundring i Sverige har kunnat bevisas. Plundringarna på Gotland har lämnat spår även i skönlitteraturen och står i centrum för intrigen i Mari Jungstedts roman *Den inre kretsen* från år 2005.

Det finns i Sverige ett utbrett engagemang mot plundring av fornlämningar bland verksamma inom kulturmiljövården. Bland annat uttrycks en oro över användningen av metallsökare, som anses vara ett vanligt hjälpmedel vid illegala utgrävningar (se bland andra Östergren, 1985; Hammarstedt, 1999; Gustafsson, 2000). Gotland är den mest utsatta måltavlan. I Sverige finns sedan år 1991 ett generellt förbud mot användningen av metallsökare, samtidigt som det är lagligt att köpa, sälja och äga en sådan. Återförsäljare menar att förbudet är onödigt¹, medan andra aktörer menar att illegala utgrävningar med hjälp av metallsökare alltfjämt är ett problem och att lagen snarare borde skärpas ytterligare.

Andreas Hennius (2004) vid Upplandsmuseet uppger att ”man räknar med att mellan 80 och 90 % av de kända guldfyndplatserna i Sverige avsökts av plundrare med metalldetektor under senare år”². Leif Häggström kommer i sin licentiatavhandling fram till att 2,5 procent av den mark som undersöktes i Vittene-projektet hade utsatts för plundring, vilket framhålls som en hög siffra (Häggström, 2001).

Något som framstår som ett betydande problem i Sverige är bristande resurser och bristande kompetens för att göra ordentliga genomsökningar av fyndplatser. Monika Rasch, tidigare verksam vid Historiska museet, menar att det krävs en systematisk inventering av kända fornlämningsmiljöer, men att medlen för detta saknas (Gustafsson, 2000). I samma artikel uttalar sig Majvor Östergren, som då var chef för Gotlands Fornsal, om bristen på arkeologer som behärskar användningen av metallsökare. De otillräckliga resurserna gör således att en stor mängd av de kända fyndplatserna aldrig blir genomsökta av kvalificerade arkeologer. Därigenom blir också uppgifter om plundringens omfattning osäkra. Få undersökta fornlämningar kan också tolkas som att fokus har legat på kulturpolitikens bevarandemål, snarare än brukandemålet (prop. 1996/97:3).

Brå genomförde 2004–2006 en omfattande studie (*Cultural Heritage Crime – the Nordic Dimension*, Brå 2006:2) för att kartlägga kulturarvsbrotten i de nordiska länderna. I studien konstaterades att ytterligare forskning behövs för att bringa ljus över den här typen av brottslighet, inte minst fornminnesbrotten.

¹ En anmälan där förbudet utmålades som handelshinder inkom till Kommerskollegium under år 2006.

² Uppskattningen kommer från Monika Rasch och baseras på arbetet med det skattsökningsprojekt som bedrevs under 1990-talet. I projektet metalldetekterades ett antal kända guldfyndplatser i Sverige. Fynd gjordes endast på runt 20 procent av platserna, varför man drog slutsatsen om att övriga platser redan var genomsökta och tömda på fynd. (Uppgifterna kontrollerades och förtydligades genom samtal med Monika Rasch den 14 februari 2007.) Det finns invändningar mot den här typen av beräkningar, se till exempel en diskussion om plundring på www.arkelogiforum.se <<http://www.arkelogiforum.se/printview.php?t=809&start=0>>.

Bättre kunskaper är nödvändiga för att eventuella åtgärder och regleringar ska leda till önskat resultat. Det är därför mycket angeläget att få en bättre bild av problemets omfattning och strukturen på den här typen av brott.

Syfte

Syftet med projektet *Brott under ytan* är att förbättra kunskapen om omfattningen av och strukturen på fornminnesbrott i Sverige. Illegala utgrävningar, skadegörelse och vrakplundringar som begås i Sverige kommer att belysas och brottsförebyggande åtgärder kommer att diskuteras. Det övergripande målet är att lyfta fram problemen kring fornminnesbrott och öka medvetenheten om fornlämningarnas utsatthet.

Frågeställningarna för *Brott under ytan* är följande:

- Hur ser brotten ut, mot vilka typer av fornlämningar riktas de och hur genomförs de?
- Vilka motiv ligger bakom brotten och vem begår dem?
- Hur upptäcks brotten och vilka fall leder till åtal?
- Är det ett nationellt problem eller begränsat till vissa regioner?
- Är det ett problem som ökar eller minskar i omfattning?
- Hur kan brotten förebyggas?

Frågeställningarna är avgränsade till att gälla brott riktade mot fornlämningar i Sverige.

Metod och material

Det har tidigare konstaterats att det är komplicerat att undersöka den här typen av brott. Problemen finns på flera plan: 1) Det är svårt att säga om något har förts bort vid en illegal utgrävning eller misstänkt vrakplundring eftersom man inte kan veta vad som har legat dolt under jord- eller vattenytan. Vrak kan vara kända från dykningar, men för att veta om något bärgats måste vraket ha varit dokumenterat såväl före som efter den misstänkta plundringen, något som sällan är fallet. 2) Det är överhuvudtaget svårt att upptäcka brott då många fornlämningar är belägna på platser där få människor rör sig. 3) Dessutom finns oupptäckta och oregistrerade fornlämningar, både i vatten och på land.

För de flesta brott gäller att den brottslighet vi kan ha kunskap om är den upptäckta, den som anmäls och kanske så småningom leder till en fällande dom (Korsell, 2003). Plundring kan jämföras med traditionella tillgreppsbrott som stöld – skillnaden är dock att när en stöld begås finns en ägare som kan upptäcka och anmäla brottet, medan fornlämningen är stum. Detsamma gäller skadegörelse eller vandalisering – när den sker mot annan egendom finns oftast någon som direkt lider skada av brottet och anmäler det. En fornlämning däremot kanske inte ens är synlig för en lekman, och den kan vara helt okänd. Fornlämningarna har dessutom sällan någon direkt betydelse i våra vardagliga liv – en stulen eller förstörd cykel eller dator ställer däremot till en del besvär för oss. Många år efter plundringen kanske någon med rätt kunskap inser att ”här finns en fornlämning som blivit skadad”.

Det är alltså inte helt enkelt att undersöka den här typen av kriminalitet. Den registrerade omfattningen av fornminnesbrotten kan i denna undersökning inte ses som ett lämpligt mätinstrument, varken sett till brottsstatistiken eller till

lagföringsstatistiken.³ Mörkertalet, kvoten mellan den faktiska och den registrerade brottsligheten, vid den här typen av brott anses vara mycket stort och ytterst få personer döms för sådana brott. Vår undersökning vilar därför på flera ben:

1. en totalundersökning av de fällande domar som meddelats av tingsrätt åren 1973–2005
2. en enkätundersökning om den misstänkta och rapporterade brottsligheten
3. ett antal intervjuer med personer från relevanta kunskapsområden
4. ett litet urval anmälningar om misstänkta brott som kommit in till fyra olika polismyndigheter åren 2001–2005.

URVALET AV DOMAR har gjorts efter lagrum, och de lagar som bedömts vara aktuella är de numera upphävda författningarna lagen (1942:350) om fornminnen, lagen (1960:690) om byggnadsminnen och lagen (1985:1104) om skydd mot utförelse av vissa äldre kulturföremål samt den nuvarande lagen (1988:950) om kulturminnen m.m. Den nuvarande lagen ersatte de tre förstnämnda. Enligt dessa lagar har totalt 39 fällande domar meddelats under de senaste drygt 30 åren. För att fokusera analysen på fornminnesbrott sållades tre domar bort då de inte hade direkt med fornminnesbrott att göra (de rörde bland annat utförelse av andra kulturföremål än fornfynd).

Ett problem är att det under samma tid beslutades om 12 strafförelägganden och 6 åtalsunderlåtelse⁴. De arkiveras endast under kort tid, varför det inte har varit möjligt att ta del av besluten. Det kan innebära att uppgifterna om fördelning mellan brottstyper eller fördelning av brotten geografiskt etc. inte är helt tillförlitliga. Det skulle till exempel kunna vara så att fler ”fyndbrott” än ”åverkansbrott” (för definitioner, se nedan) har lett till strafföreläggande eller åtalsunderlåtelse – eller tvärtom.

ENKÄTUNDERSÖKNINGEN riktade sig i första hand till länsstyrelserna och länsmuseum. Länsstyrelsen är tillsynsmyndighet⁵ med ett tydligt och geografiskt avgränsat ansvar för kulturmiljövården, men även länsmuseum har ett aktivt engagemang. Anmälan om upphittade fornfynd kan också göras till såväl länsstyrelse som länsmuseum (men också till polismyndighet eller direkt till Riksantikvarieämbetet). De flesta misstankar om fornminnesbrott bör vara kända av länsstyrelsen, men det är inte alltid säkert att det är så. Enkäten skickades därför också till andra aktörer som kunde bedömas ha viss kunskap och medvetenhet kring den här typen av brott, främst undersökande institutioner som befinner sig en hel del ”på fältet”. Slutligen skickades enkäten även till hembygdsförbunden i landet, med tanke på deras uttalade intresse för lokal historia. Svarsfrekvensen för de respondenterna var dock låg och kvaliteten på svaren varierade kraftigt.

Totalt skickades enkäten till landets 21 länsstyrelser, 25 länsmuseum, Skogsstyrelsens fem regionkontor, Riksantikvarieämbetets sex lokala kontor för arkeologiska undersökningar (UV), 12 undersökande institutioner (både privata företag samt museum med undersökningsverksamhet) samt samtliga 26 hembygdsförbund. Vi blev sedan varse att några länsmuseum tillhörde samma organisation, samt att en respondent räknats två gånger. Detta gjorde att det ursprungliga urvalet på 95 respondenter minskade till 91. Vi fick in totalt 64 svar, varav 5 inte hade fyllt i enkäten utan i stället skickat ett informationsbrev av något slag.

³ Brottstatistiken innefattar de anmälda och upplärda brotten, samt personer misstänkta för brott. Lagföringsstatistiken omfattar de personer som fått ordningsbot, strafföreläggande, åtalsunderlåtelse eller dom.

⁴ Vi sökte uppgifter om strafförelägganden och åtalsunderlåtelse endast till och med år 2002. Det kan möjligen ha beslutats om ytterligare sådana åren 2003–2005.

⁵ Tillsynsmyndigheternas ansvar beskrivs i förordningen (1988:1188) om kulturminnen m.m.

Varje fråga kan därmed ha besvarats av maximalt 59 respondenter. Då det kan finnas flera olika respondenter från samma geografiska område, kan den kännetecken om brott som redovisas av olika respondenter handla om samma brottstillfällen. Problemet har hanterats så att vi främst har utgått från länsstyrelsens svar när det gäller antal brott och att vi snarare gjort jämförelser mellan olika respondentgrupperns svar.

INTERVJUER genomfördes dels i början av studien och hade då ett mer orienterande syfte, dels i slutet av studien och då delvis för att komplettera enkätundersökningen och undersökningen av domar. Intervjuerna gjordes med anställda vid tillsynsmyndigheter och kulturvårdande instanser, poliser och personer som på andra sätt har ett aktivt engagemang i berörda frågor.

UNDERSÖKNINGEN AV ANMÄLDA BROTT har mer karaktären av stickprovsundersökning eller komplement till övriga delar. Fornminnesbrotten har ingen egen brottskod, vilket gör att det inte finns någon färdig statistik om anmälda brott. Anmälningar gällande åren 2001–2005 begärdes in från fyra olika polismyndigheter – Gotland, Västra Götaland, Västmanland och Västernorrland. Det vi undersökte i första hand var vilken typ av brott som misstänktes och vem som gjort upptäckten och anmälan. Där uppgifter har funnits, har vi även tittat på misstänkt gärningsperson och ytterligare omständigheter kring brottet.

Brottsdefinitioner

I 2 kap. 21–21a § kulturminneslagen finns bestämmelser om fornminnesbrott och grovt fornminnesbrott. Eftersom fornminnesbrott omfattar olika typer av brottsliga gärningar har vi för att öka förståelsen av brotten delat in dem i två kategorier. De olika brottstyperna kommer att kallas ”fyndbrott” respektive ”åverkansbrott”. Det finns även några fall där någon brutit mot en bestämmelse men utan att någon skada skett. Dessa brott ges i texten benämningen ”brott mot tillståndsförfarande”.

Det typiska fyndbrottet handlar om att gärningspersonen aktivt har letat fornyfynd eller av en händelse gjort ett fynd som ska tillfalla eller hembjudas staten, men personen låter bli att anmäla fyndet utan behåller det i stället.

Åverkansbrott sker i situationer där gärningspersonen på ett eller annat sätt påverkar en fornlämning. Ofta handlar det om skador som uppstår i samband med olika typer av markarbete.

Med brott mot tillståndsförfarande menas i första hand de brott som inte inbegriper något fynd men som inte heller har inneburit någon rubbning eller skada på en fornlämning. De fall där metallsökare har använts och det tydligt framgår att syftet har varit att söka fornyfynd, har kategoriserats som fyndbrott, oavsett om det har gått att bevisa att fynd har gjorts eller inte. Andra fall av otilåten användning av metallsökare har däremot förts till gruppen brott mot tillståndsförfarande.

Det vi avser med fyndbrott respektive åverkansbrott definieras i 2 kap. 21 § 1 st. 1–2 p. kulturminneslagen, där punkt 1 således avser fyndbrottet och punkt 2 åverkansbrottet:

”Den som av uppsåt eller oaktsamhet

1. tillägnar sig eller eljest förvärvar, gömmer, skadar, ändrar eller avyttrar föremål som enligt 4 §⁶ skall tillfalla staten eller hembjudas till staten
2. olovligen rubbar, tar bort, gräver ut, täcker över eller genom bebyggelse, plantering eller på annat sätt ändrar eller skadar en fast fornlämning.”

⁶ För lagtextens definitioner se bilaga 1.

Även 2 kap. 21a § 1 p. kulturminneslagen räknas i vår undersökning till fyndbrotten:

1. ”Till böter eller fängelse i högst sex månader döms den som av uppsåt eller oaktsamhet
2. inte anmäler fornfynd enligt 5 § [där det stadgas vilka föremål som ska tillfalla respektive hembjudas staten]”

Brott som rör tillståndsförfarande är övriga brott som definieras i 2 kap. 21a §:

”Till böter eller fängelse i högst sex månader döms den som av uppsåt eller oaktsamhet

1. [här räknat till fyndbrotten ovan],
2. bryter mot föreskrifter eller beslut som meddelats med stöd av 9 § [föreskrifter om vad som gäller på ett fornlämningsområde],
3. inte gör anmälan enligt 10 § andra stycket [anmäler att fornlämning påträffats under arbete] eller
4. bryter mot 18 §. Lag (2002:913) [förbud mot metallsökare – fall som avser plundring eller plundringsförsök räknas in bland fyndbrotten].”

Bakgrund och internationell utblick

Svenska fornlämningar

Världens äldsta ”fornminneslag” är svensk och härstammar från år 1666 (Placat och Påbudh om Gamble Monumenter och Antiquiteter). Den tidens beslutsfattare insåg redan då värdet av att lyfta fram, vårda och bevara våra fornlämningar, även om det främsta syftet var att stärka bilden av stormakten Sverige som anrik nation. Ambitionen var att upprätta ett centralt register över landets fornminnen. Under åren 1667–1685 gjordes ett första försök att, med hjälp av präster och landshövdingar, mer systematiskt uppteckna fornminnen, dokumenterat i *Rannsakningar efter antikviteter*, som förvaras på Kungliga biblioteket och i Riksarkivet. I många topografiska beskrivningar och reseskildringar från den tiden och framåt redovisas också ett stort antal fornlämningar Riksantikvarieämbetet, 2007 [www].

Därefter har ett flertal inventeringar genomförts, huvudsakligen under 1900-talet i Riksantikvarieämbetets regi. År 1937 gav riksdagen Riksantikvarieämbetet i uppdrag att systematiskt inventera alla kända fasta fornlämningar synliga ovan jord för redovisning på den ekonomiska kartan. Fornminnesinventeringen förnyades år 1975 i samband med revideringen av kartan. Under de senaste decennierna har man även inventerat huvuddelen av de eftersatta områdena i fjälltrakterna och norra Norrlands inland. Sedan år 1997 samarbetar Riksantikvarieämbetet och Skogsstyrelsen kring en fördjupad fornminnesinventering i skogsmark. Projektet, som är riksomfattande, kallas Skog & Historia. Resultatet av projektet har blivit en stor procentuell ökning av antalet kända fornlämningar, också på grund av att allt fler av den moderna tidens lämningar registreras (så kallade övriga kulturhistoriska lämningar).

Det svenska fornlämningsregistret har digitaliserats genom fornminnesinformationssystemet (FMIS), och delar av systemet (FMIS Fornsök) finns i dag tillgängligt för allmänheten via Riksantikvarieämbetets och länsstyrelsernas hemsidor. Uppgifter om fornlämningar under vatten och information om förlisningar finns i Sjöhistoriska museets och Sjöfartsverkets maritima informationssystem (SjöMIS), men arbete pågår för att integrera dessa uppgifter i FMIS (RAÄ, 2006). I SjöMIS finns i dag uppgifter om ca 3 000 vrak och 12 000 förlisningar.

Fornlämningar – Sveriges gigantiska historiebok

Eftersom Sverige i stort sett saknar eller endast har ett fåtal bevarade skriftliga källor från förhistorisk tid och stora delar av medeltiden, är det fornlämningarna som utgör de bevarade ”dokumenten”, det viktigaste historiska materialet. Det är genom fornlämningarna som vi får kunskap om vår historia. Det samlade fornlämningsbeståndet kan liknas vid en gigantisk historiebok där varje enskild fornlämning utgör en sida. Försvinner en fornlämning eller ett fornfynd utan dokumentation förloras viktiga pusselbitar i kartläggningen av vår historia. Det är som att riva ut en sida ur en bok som det bara finns ett enda exemplar av. Det är därför viktigt att skador på fornlämningar och plundringar av vårt kulturarv förebyggs i mesta möjliga mån.

Fasta fornlämningar definieras enligt kulturminneslagen som lämningar efter människors verksamhet under forna tider, tillkomna genom äldre tiders bruk, och som är varaktigt övergivna (Riksantikvarieämbetets hemsida). Dessa lämningar är skyddade enligt kulturminneslagen. De återfinns både i stads-, skogs-, åker- och fjällmiljöer i hela landet. Det rör sig om gravar, gravfält, kyrkogårdar och andra begravningsplatser; resta stenar, runstenar, bildstenar, stenar och bergtytor med inskrifter och bilder samt andra ristningar eller målningar; kors

och minnesvårdar; samlingsplatser för rättsskipning, kult, handel och andra allmänna ändamål (till exempel tingsplatser, marknadsplatser, vikingatida hamnar, samiska offerplatser); lämningar av bostäder, boplatser och arbetsplatser (till exempel husgrunder, husgrundsterrasser, boplatsvallar, stensträngar, stenåldersboplatser, torplämningar, övergivna by- och gårdstomter, fåbodar, förvaringsanläggningar, kokgropar, skärvtenshögar), liksom lämningar efter arbetsliv och näringsfång (till exempel områden med röjningsrösen, fossil åkermark, järn- och järframställningsplatser, lämningar efter kalkframställning, kolbottnar); ruiner av borgar, slott, kloster, kyrkobyggnader och försvarsanläggningar (till exempel fornborgar), samt av andra märkliga byggnader och byggnadsverk; färdvägar och broar, hamnanläggningar, vårdkasar, vägmärken, sjömärken och likartade anläggningar för samfärdsel samt gränsmärken och labyrinter; skeppsvrak, äldre än 100 år, plus naturbildningar till vilka ålderdomliga bruk, sägner eller märkliga historiska minnen är knutna liksom lämningar efter äldre folklig kultur (kulturminneslagen; RAÄ, 1997).

Det finns i Sverige i dag sammanlagt drygt 1,5 miljoner fasta fornlämningar och övriga så kallade kulturhistoriska lämningar registrerade på ca 560 000 platser (Riksantikvarieämbetets hemsida). Inventeringen är dock ojämnt genomförd i landet. Vissa delar har inventerats flera gånger, medan andra bara har inventerats någon enstaka gång, samtidigt som det fortfarande finns områden som ännu inte har inventerats över huvud taget. De två sistnämnda förhållandena gäller framför allt norra Norrlands inland och delar av fjällområdena, som omfattar stora skogsområden (RAÄ, 1997). Projektet Skog & Historia har visat att det i skogsmark finns ett stort antal oregistrerade fornlämningar (Skogsstyrelsen, 2001). Sannolikt är mörkertalet stort när det gäller till exempel samiska kultur lämningar.

De kraftigaste koncentrationerna av fornlämningar finns i Mälardalsregionen. Andra fornlämningsstäta områden är Östergötland, Gotland, Västra Götaland och Öland. Merparten av det kända fornlämningsbeståndet i södra och mellersta Sverige utgörs av förhistoriska gravar. Det gäller särskilt i områden, där det under längre tid funnits en större bofast befolkning med jordbruk som huvudsaklig näringskälla. Att det finns färre gravar i norr beror på en mindre population, som dessutom relativt sent övergav den rena fångstkulturen. Här finns i stället ett stort antal boplatser av stenålderskaraktär som funnits en bit in i järnålder. I Norrlandslänen (även Dalarna och Värmland) finns dessutom ett mycket stort antal fångstgropar som nyttjats för jakt på vilda djur (RAÄ, 1997). I södra Sveriges jordbrukslandskap är en stor del av fornlämningsbeståndet ännu oregistrerat, eftersom det utgörs av främst boplatser, men även gravfält, som ligger överodlade i åkrarna. Det gäller inte minst i fullåkersbygd, där andelen orörda fornlämningar är relativt liten, medan de överodlade lämningarna är desto fler.

Hoten mot fornlämningarna

De fornlämningar som är mest hotade i Sverige kan delas upp i två grupper – dels de som skadas genom pågående markanvändning som skogsbruk och jordbruk, dels de som plundras av privatpersoner, huvudsakligen med hjälp av metallsökare, på jakt efter värdefulla föremål som kan avyttras på den svarta marknaden.

Pågående markanvändning – skogsbruk

Det arbete som har genomförts av Skogsstyrelsen och Riksantikvarieämbetet inom projektet Skog & Historia har visat att andelen fornlämningar som skadas i samband med skogsarbete är betydligt större än vad man tidigare befarat (RAÄ, 2000 och 2006; Skogsstyrelsen, 2001). Vid en inventering år 1999 kon-

staterade Riksantikvarieämbetet att mer än hälften av fornlämningarna och de kulturhistoriska lämningarna i skogsmark hade skadats i samband med skogsbruket (RAÄ, 2000). Av dessa bedömdes drygt hälften vara så pass förstörda att de inte kan återställas.

Skadorna uppkommer i samband med skogsavverkning och återplantering, till exempel när marken är vattenbemängd och skogsmaskinerna tunga, men det grundläggande problemet är framför allt bristande kunskap om fornlämningarna, deras karaktär och utseende. De svåraste skadorna uppstår vid markberedning för återplantering, där skadornas omfattning och grad är beroende på den teknik som används, plöjning eller högläggning. Mest utsatta är gravar och gravfält, förhistoriska boplatser, övergivna gårdstomter, fångstgropar, järn- och tjärframställningsplatser, kolningsgropar, områden med röjningsrösen, fossila åkrar samt samiska lämningar.

I den uppföljande rapporten från år 2006 konstaterar Riksantikvarieämbetet att antalet skadade fornlämningar och antalet svåra skador visserligen har minskat sedan den senaste inventeringen år 1999, men att skadorna i stället sker vid fler tillfällen och att antalet skadade fornlämningsområden, det vill säga fornlämningarnas skyddsområden, har ökat (RAÄ, 2006). Man konstaterar också att en starkt bidragande orsak till problemet är att ärendegången mellan myndigheterna (Skogsvårdsstyrelserna/Skogsstyrelsen och länsstyrelserna) inte fungerar fullt ut.

Projektet Skog & Historia bedöms dock ha varit betydelsefullt för att öka kunskapen om och förståelsen för fornlämningarna i skogsmark bland skogsägare och skogsbrukare. I och med den ökade kunskapen och det utvecklade samarbetet parterna emellan ökar också skyddet av fornlämningarna och skadorna minskar.

Pågående markanvändning – åkerbruk

En stor del av fornlämningarna i främst södra Sverige ligger överodlade i åkermark. Det rör sig framför allt om förhistoriska boplatser, men även gravar och gravfält. Vissa undersökningar, till exempel i Skåne samt på Öland och Gotland, indikerar att antalet är stort, kanske lika stort som antalet registrerade fornlämningar utanför åkermarken (Östergren, 2004). De överodlade fornlämningarna är sällan registrerade och ofta inte ens kända. De ligger dessutom inte särskilt djupt. Den här typen av fornlämningar påverkas och skadas givetvis av det pågående markarbetet, särskilt om jordbrukaren använder mer djupgående plogar eller särskilda stenplockningsmaskiner. Det medför att kulturlager plöjs sönder och att stensatta anläggningar under plöjningslagret rivs upp.

Det juridiska skyddet för fornlämningar är i princip lika starkt, vare sig fornlämningarna är överodlade eller ligger i skogsmark. Man kan dock konstatera att myndigheterna har valt olika sätt att förhålla sig till de båda kategorierna. Medan stora resurser har satsats på de mer synliga fornlämningarna, till exempel i skogsmark, har de mer diffusa, överodlade och skadade fornlämningarna i åkermark mer eller mindre lämnats därhän. Kunskapen om sådana fornlämningar är fortfarande bristfällig, eftersom inga organiserade inventeringar har gjorts. Med hänvisning till en gammal praxis rörande ”pågående markanvändning⁷” har inga särskilda insatser gjorts för att uppmärksamma eller öka skyddet av de överodlade fornlämningarna, trots att moderna redskap kan vara mer djupgående än tidigare.

⁷ Enligt 2 kap. 9 § 3 st. kulturminneslagen får länsstyrelsen besluta om användningen av mark som kan betraktas som fornlämningsområde ”under förutsättning att den *pågående användningen* inte avsevärt försvåras”. (Författarnas kursivering.)

Plundring

Fornlämningar plundras regelbundet av gärningspersoner på jakt efter antikviteter. Främst är man ute efter mynt och föremål av ädelmetall. Överlägset mest hotade är de överodlade fornlämningarna i åkermark. Särskilt gäller det förhistoriska boplatser, då det huvudsakligen är där som skattfynd och ädelmetallföremål påträffas. Det kan också röra sig om överodlade gravfält under flat mark. Sådana fornlämningar är till sin karaktär särskilt svåra att skydda. Spåren efter plundringen försvinner eller döljs dessutom snabbt, antingen genom regn eller på grund av plöjning, harvning och växtlighet. Det är därför sällsynt att brottet upptäcks, såvida inte personer med kunskap om den här typen av brottslighet gör direkta besiktningar på platsen. Fornlämningar riskerar att plundras regelbundet efter varje ny plöjning och harvning, eftersom kulturlagret rörs om och nya föremål då förs upp till ytan.

Särskilt utsatta är de överodlade fornlämningarna, när åkrarna ligger nysådda på senvåren (april–maj). Då är sökförhållandena ideala. Markytan är jämn och enkel att söka av, nätterna börjar bli ljusa och korta. Erfarenhetsmässigt sker plundringarna i stort sett alltid på efternatten, gärna i samband med fullmåne. Då är risken för upptäckt liten, samtidigt som ljusförhållandena är de bästa möjliga i detta sammanhang. Enligt de samlade erfarenheterna från myndigheter och allmänhet är mönstret detsamma över landet. Det innebär att polisens möjligheter att ta gärningspersonerna på bar gärning är i det närmaste obefintliga, såvida inte vissa hotade platser sätts under bevakning.

Förutom de överodlade fornlämningarna plundras även till exempel gravar och gravfält, det vill säga fasta fornlämningar belägna i skogar och hagar. Också här är möjligheten att ertappa gärningspersonerna på bar gärning liten, eftersom tidpunkten på dygnet för brottet är densamma som vid plundring av överodlade fornlämningar. Däremot är sannolikheten att själva brottet upptäcks betydligt större. Skadorna på fornlämningarna är mer uppenbara, det dröjer längre tid innan spåren försvinner och det är dessutom betydligt vanligare att allmänheten, som kan slå larm om brottet, vistas i dessa delar av landskapet än ute i åkermarken.

Vraken

Tack vare den gynnsamma undervattensmiljön finns det i Östersjön många välbevarade vrak, till skillnad från andra hav, där förhållandena är betydligt mindre gynnsamma. I Östersjöns bräckta vatten trivs inte skeppsmasken, som annars på kort tid kan förstöra allt trämaterial. Det innebär att vraken på Östersjöns botten inte bara har betydelse ur svensk synvinkel utan även är viktiga i ett internationellt perspektiv. Dessutom är en stor del av de vrak som finns i svenska vatten förlista fartyg med ursprung från andra länder.

Hoten mot vraken i Östersjön är flera, till exempel bristfälligt lagskydd, ankringsplatser, fiske, utsläpp av gifter, muddringar, nedläggning av kabel samt inte minst plundringar. Det finns en utbredd oro över att vraken utsätts för plundring (se Brå 2006:2; Folcker, 2003 och Statens maritima museer, 2007 [www]) men eventuella brott är mycket svåra både att upptäcka och bevisa. Storskaligt fiske är ett hot främst mot trävraken, medan metallvrak har visat sig vara särskilt utsatta för plundring (Einarsson, 2005). Ett problem är att endast vrak efter skepp som har förlist för minst 100 år sedan betraktas som fornlämning. Metallvraken är ofta yngre och hinner plundras eller förstöras innan de uppnår den ålder som krävs för kulturminneslagens skydd.

Farhågorna över vrakplundring växte efter andra världskriget, då dykutrustning började bli tillgänglig bland större grupper. I dag har dyktekniken ut-

vecklats ytterligare och gjort vrak på allt större djup tillgängliga för dykarna (Einarsson, 2005).

Konsekvenser

Den skada som plundringarna åstadkommer är densamma som berördes ovan. Föremålen rycks ur sitt sammanhang och den kvarvarande fornlämningen förlorar en stor del av sin information. De gärningspersoner som plundrar fornlämningar stjälar inte bara föremålen utan även en stor del av våra möjligheter att nå kunskap om vår historia. I praktiken stjälar de vår historia.

Kulturarvet i samhället och lagen

Fornminnena och vår självbild

Som tidigare nämnts, har skyddet av fornlämningar varit lagstadgat åtminstone sedan år 1666, då förordningen Placat och Påbudh om Gamble Monumenter och Antiquiteter utfärdades. På den tiden räknades bland annat även traditioner, sagor och sigill in i begreppet fornminnen, och den första ”rannsakingen”, inventeringen av fornminnen, skulle ske för att senare möjliggöra publicering ”til Wårt Rijkes heder” (Lundström, 2000).

Det är kanske inte förvånande att man talade om fornminnenas betydelse för ”Wårt Rijkes heder” under stormaktstiden. Fornminnen bekräftade bilden av en nations rika historia och förpliktelser inför framtiden. Långt senare fanns åter behovet av att se tillbaka; i den proposition (prop. 1942:8, s. 31) som kom att ligga till grund för den lag som antogs år 1942 (lagen [1942:350] om fornminnen) och som ersatte den tidigare förordningen från år 1867, betonades ”sambhörighet med gångna generationer”. Fornminnena blev en del i en kamp för att upprätthålla Sverige som en självständig nation.

I propositionen som föregick den senaste lagstiftningen år 1988 talar man om en ”successivt höjd levnadsnivå och en förändrad yrkeskultur” som ”medverkar till att konsumtionsmönster och levnadsvanor förändras” och därigenom ”föder behov av förankring och kunskap om det förflutna och det nuvarande” (prop. 1987/88:104, s. 28). Fornminnena ges här rollen som ett ankare i det moderna samhällets utveckling. Det sägs vidare att ”kulturmiljön ska bidra till att öka medvetenheten om estetiska värden och historiska sammanhang”, en formulering som blir intressant i förhållande till de olika ståndpunkter som skissartat kommer att redogöras för i ett senare avsnitt, där föremålens estetiska värden på sätt och vis krockar med deras historiska och vetenskapliga värden⁸.

Vem äger fornminnena?

I den första förordningen från år 1666 hävdade konungen regalrätt till forntida lämningar på krono- och skattejord. Dessa bestämmelser följdes år 1684 av en förordning om fornfynd, som främst tog sikte på myntskatterna. I den stadgades att när äganderätten inte gick att styrka, skulle fynden anmälas till kungen, som sedan hade rätt till två tredjedelar av fyndet medan upphittaren fick en tredjedel. För bottenfynd gällde i stället att hälften tillföll upphittaren. Lösensumman för de ädelmetalfynd som skulle hembjudas (det vill säga anmälas och erbjudas) staten förbättrades i 1734 års lag, till den nivå som i dag är minimum för fynd av

⁸ De arkeologiska föremålens vetenskapliga värde är till stor del beroende av ett sammanhang att tolka föremålen mot, medan ett estetiskt värde kan anses vara inneboende i föremålet och oberoende av kontext. Föremål som rycks ur sitt sammanhang utan dokumentation förlorar därmed delar av sitt vetenskapliga värde, men inte det estetiska värdet.

ädelmetall – det fulla metallvärdet plus en åttondel⁹. Staten kunde också välja att inte lösa in fyndet, som i sådant fall tillföll upphittaren. Straffbestämmelser infördes år 1755. År 1873 undantogs bronsfynd från hembudsplikten (Adlercreutz, 2001, s. 28–30).

I lagen (1942:350) om fornminnen reglerades att alla fynd som påträffas vid och har samband med en fast fornlämning är statens egendom. Andra fornfynd (det vill säga föremål som kan antas vara mer än 100 år gamla och sakna ägare, så kallade lösfynd) skulle fortfarande tillfalla upphittaren, som dock hade hembudsplikt om fynden var av guld, silver eller koppar. Numera omfattar hembudsplikten även föremål av brons eller annan legering med koppar, samt depåfynd – flera föremål som antas ha lagts ned tillsammans. Riksantikvarieämbetet är den myndighet som i dag fattar beslut om fornfynd, men upphittaren kan göra anmälan om fyndet – oavsett om det ska tillfalla eller hembjudas staten – till såväl Riksantikvarieämbetet som länsstyrelse, länsmuseum eller polismyndighet (enligt 2 kap. 5 § kulturminneslagen). Anmälan om fynd från vrak kan även lämnas till Kustbevakningen.

Vad gäller de fasta fornlämningarna reglerades i 1828 års förordning för första gången möjligheterna för markägare att ansöka om tillstånd för att flytta eller ta bort en fornlämning om den utgjorde hinder för byggnads- eller odlingsföretag (Adlercreutz, 2001, s. 29). Samtidigt planerades laga skifte i hela landet, den stora jordbruksreformen som hade beslutats om år 1827 och som skulle innebära att hela gårdar flyttades, att ytterligare mark odlades upp och att jordbruket generellt effektiviserades. Vitterhetsakademin skulle i de fall tillstånd gavs till att flytta eller ta bort en fornlämning ha rätt att först undersöka den, och samtidigt infördes rätt till ersättning om tillstånd inte gavs (Adlercreutz, 2001, s. 29). I förordningen från år 1828 gavs också en ny uppräkningslista av vilka lämningar som skulle skyddas, vilken uppdaterades ytterligare i slutet av 1800-talet (genom SFS 1886:19). I och med fornminneslagen från år 1942 inskränktes markägarnas ersättningsrätt, och dessutom stadgades att den som fick tillstånd för ingrepp också skulle stå för kostnaderna för att undersöka eller bevara fornlämningen. Från år 1976 beslutar länsstyrelsen i ärenden som rör fasta fornlämningar. I stora drag finns fornminneslagen från år 1942 kvar, men nu under 2 kap. kulturminneslagen. Införandet av dagens kulturminneslag innebar samtidigt en viss skärpning då även oaktsamhet blev straffbart, med hänvisning till de skador som uppkommit till följd av jord- och skogsbrukets rationalisering (prop. 1987/88:104).

Även i 30 § Skogsvårdslagen (1979:429) finns föreskrifter om att hänsyn ska tas till kulturmiljön. Detta föreskrivna hänsynstagande kan sägas vara vidare än de krav kulturminneslagen ställer, eftersom det inte begränsar sig till endast fasta fornlämningar, utan talar om kulturmiljövårdens intressen i stort.

Skiftande fokus

Det bör kort nämnas något om den utveckling fornlämningsbegreppet har genomgått. Från att i första hand ha handlat om konkreta objekt, till exempel runstenar och andra typer av stenkonstruktioner, har begreppet successivt utvidgats till att i dag även omfatta objekt som upptar större arealer och som är svårare att avgränsa, exempelvis miljöer som fossila åkrar, röjningsröseområden eller kulturlager från medeltida städer (Jensen, 2006). Det innebär också att antalet objekt som räknas som fasta fornlämningar blivit allt fler, och en konsekvens av detta är att fler markägare och större markarealer berörs av det lagstadgade skyddet. Utvidgningen av begreppet är delvis ett resultat av RAÄ:s fornminnes-

⁹ I dag stadgar lagen att ersättningsbeloppet ska vara "skäligt med hänsyn till fyndets beskaffenhet". Möjlighet att lämna särskild hittelön nämns också (SFS 1988:950).

inventering för den ekonomiska kartan, där fasta fornlämningar gavs så kallad R-märkning. R-märkningen har tjänat som vägledning för vilka lämningar som ska skyddas. Kulturmiljövården decentraliserades under 1970-talet och därmed fick länsstyrelserna en utökad beslutsrätt över fornlämningarna. I och med detta uppstod utrymme även för regionala skillnader i tillämpningen av begreppet (se också Skogsstyrelsen 2001, s. 15).

Vraken

Skyddet av vrak är mer komplicerat. År 1967 stadgades skydd av vrak genom tillägg till fornminneslagen (SFS 1967:77). Skeppsvrak kom därmed att omfattas av i huvudsak samma regler som gäller för fasta fornlämningar på land, i de fall där det kan antas ha gått 100 år sedan "skeppet blev vrak" (SFS 1942:350). Fornminneslagen reglerade att skeppsvrak eller annat föremål som bärgas utan att någon ägare går att finna skall tillfalla staten. I den nuvarande kulturminneslagen har tydliggjorts att vrak, äldre än hundra år, räknas in i det som avses med fasta fornlämningar. I den proposition som föregick lagen (prop. 1987/88:104) uttrycktes tveksamhet kring huruvida hundraårsgränsen var adekvat för vrakskyddet, då vissa remissinstanser menade att även yngre vrak kan vara av stort kulturhistoriskt värde. Denna synpunkt har även senare förts fram (Brå 2006:2). Regeringen konstaterade dock i propositionen att gränsen skulle bestå och att Riksantikvarieämbetet borde återkomma till regeringen i frågan och diskussioner har förts. Flera motioner har sedan lämnats om detta. Ytterligare ett problem är svårigheterna att bestämma hur stort vrakets fornlämningsområde är, och huruvida eventuella fynd har påträffats inom detta område och därför har samband med fornlämningen och därigenom tillfaller staten, eller om det är fråga om ett lösfynd (Einarsson, 2005).

För de yngre vraken gäller annars lagen (1918:163) med vissa bestämmelser om sjöfynd, som anger att den som bärgar något (även sådant som flutit upp på stranden) ska anmäla fyndet till Polisen, Tullverket eller Kustbevakningen. Polisen ska sedan kungöra fyndet. Om ingen ägare meddelar sig inom 90 dagar tillfaller fyndet bärgaren. Den som vill kan också ansöka om ensamrätt till bärgning (SFS 1984:983), som kan beviljas av länsstyrelsen för bärgning av "gods som har övergetts av ägaren".

Det som i dag gäller fornfynd är således:

- Fynd som påträffas vid en fast fornlämning och har samband med den tillfaller staten.
- Fynd som påträffas under andra omständigheter och som kan antas vara minst 100 år gammalt räknas också som fornfynd men tillfaller upphittaren. Upphittaren har dock hembudsplikt, det vill säga är skyldig att erbjuda staten att lösa in föremålet
 - om det är av guld, silver, koppar, brons eller annan kopparlegering eller
 - om fyndet består av flera föremål som kan ha lagts ned tillsammans.
- Vrak räknas som fast fornlämning om det kan antas ha gått mer än 100 år sedan skeppet blev vrak, och omfattas därmed av samma regler som fornlämningarna på land även vad gäller fynd.

Metallsökare

Under 1980-talet och början av 1990-talet riktades mycket uppmärksamhet mot plundringar av fornlämningar. Särskilt på Gotland reagerade man starkt och

uttryckte oro för den ökande användningen av metallsökare (Östergren, 1985). Regeringen tillsatte år 1983 en utredning om bruket av metallsökare, vilket ledde till att restriktioner i användningen infördes i lagstiftningen (Ds 1983:3). Det blev därigenom förbjudet att medföra metallsökare till fasta fornlämningar eller platser där fornfynd tidigare hittats (SFS 1985:281). Användningen förbjöds också över hela Gotland. Redan år 1991 skärptes lagen, och ett generellt förbud mot användningen av metallsökare infördes i hela landet.

De svenska bestämmelserna om metallsökare är unika internationellt. I Storbritannien och Danmark är attityderna till användning av metallsökare an-norlunda, och i Storbritannien hyllas de amatörer som är ute och söker fornfynd (Woolf, 2007). Där är det upp till markägaren att ge tillstånd för användning av metallsökare, utom vad gäller vissa kända fornlämningar.

Straffbestämmelser

Straffet för fornminnesbrott är böter eller fängelse i högst sex månader. År 1991 skärptes maxstraffet för grovt fornminnesbrott till högst fyra års fängelse, och samtidigt kriminaliserades försök och förberedelse till fornminnesbrott (Adlercreutz, 2001, s. 113). För fornminnesbrott av normalgraden är preskriptionstiden två år, för grovt brott är den tio år.

Internationell lagstiftning

Även om Sverige varit ett föregångsland i fråga om nationell lagstiftning om skydd av kulturarvet, kan vi inte berömma oss lika mycket vad gäller tillträde eller ratificering av internationella överenskommelser. Först år 2003 tillträdde Sverige UNESCO-konventionen från år 1970¹⁰ och ett tillträde till UNIDROIT-konventionen¹¹ från år 1995 har utretts men ännu ej beslutats (SOU 2005:3). Vidare har man från svenskt håll dragit ut på tillträdet av Haagkonventionens andra protokoll¹². År 2001 antog UNESCO en konvention om skydd av det marina kulturarvet, och inte heller denna är ratificerad av Sverige.

Även på EU-nivå finns regleringar som berör kulturarvet. Rådets förordning (EEG) nr 3911/92 stadgar att medlemsstaterna ska utöva tillsyn över exporten av kulturföremål och i direktivet 97/3/EEC anges riktlinjer för hur medlemsstaterna ska samarbeta för att återföra kulturegendom som illegalt exporterats.

Fornlämningsbrott – ett globalt problem

Fornfynd till salu kan man finna såväl på Internet som hos etablerade antik-handlare. Det finns inget principiellt förbud mot att handla med fornfynd, men många befärrar att en stor del av föremålen kommer från illegala utgrävningar och vrakplundringar. Att plundring förekommer vet vi¹³, men omfattningen är svår att beräkna. Chippindale och Gill visade i en stor studie från 1990-talet att runt 80 procent av de arkeologiska föremålen som var till salu hos de största auktionshusen i New York saknade proveniens (det vill säga ett dokumenterat ursprung) – i London närmade sig siffran 90 procent (Chippindale & Gill, 2000, s. 482). I dessa fall innebar avsaknaden av proveniens att föremålen ”blivit kända” först i och med auktionen. Även bland föremål i privata samlingar eller i

¹⁰ UNESCO 1970 syftar till att skydda kulturarvet från illegal handel, exempelvis handel med plundrade kulturföremål.

¹¹ UNIDROIT 1995 syftar till att underlätta ett återförande av kulturföremål som blivit föremål för stöld eller illegal export.

¹² Det andra protokollet från 1999 är en komplettering av Haag-konventionen från 1954 som syftade till att skydda kulturegendom i händelse av väpnad konflikt.

¹³ I skrivande stund kan vi läsa om ett större tillslag som gjorts i Spanien, där 68 misstänkta plundrare gripits i en samlad aktion efter en längre tids spaningsarbete (SvD, 2007-02-08).

museisamlingar fann man att en stor andel saknade ordentlig proveniens. Lundén och Häggström (1999) menar att okänd proveniens är ett tydligt tecken på att föremålen kommer från illegala utgrävningar eller stölder. Det är givetvis svårt att utesluta möjligheten att föremål kommer från andra sammanhang, exempelvis gamla samlingar.

På den svenska marknaden finns i dag en stark efterfrågan på kinesiska föremål. I en undersökning genomförd av Staffan Lundén visade det sig att så mycket som 80 procent av de arkeologiska föremål som då fanns till salu i Sverige utgjordes av kinesiska föremål (Lundén, 2004, s. 199). Frågan är hur många av dessa föremål som kan vara resultatet av en plundring i Kina. Den kinesiska motsvarigheten till Riksantikvarieämbetet uppskattade år 2003 att 220 000 gravar hade plundrats under de fem föregående åren (Beech, 2003).

Mackenzie använder beteckningarna "ursprungsländer" och "marknadsländer" (efter Merryman, se Mackenzie, 2005, s. 8), beroende på hur relationen är mellan "export" och "import". Kina är ett typiskt ursprungsland medan de skandinaviska länderna räknas till marknadsländerna. Ett land kan dock vara både ursprungsland och marknadsländ. På det sättet utgör Sverige en marknad för exempelvis kinesiska föremål medan det finns en efterfrågan på våra vikingatida och andra fynd i andra länder.

Vid sidan av nutida plundringar finns även andra konfliktområden. Ett stort och känsligt tvisteämne internationellt är de fornfynd och andra föremål som under framför allt 1800-talet "upptäcktes" utanför Västeuropa och som i dag finns på de stora museerna i städer som London och Paris. Det var de europeiska stormakterna som låg bakom denna omflyttning, styrda av ett tydligt kolonialistiskt synsätt. Att återföra föremålen till ursprungsländerna är därför intimt förknippat med nationell suveränitet och en frigörelse från de forna kolonialmakterna. Liknande förhållanden tynger inte enbart de kolonialmakternas samveten. Det gäller även USA:s förhållande till Latinamerika, och inte heller Sverige har ett fläckfritt samvete. Etnografiska museet har exempelvis fått återlämna delar av sina samlingar till ursprungsbefolkningar runt om i världen. Den samiska samlingen deponerades år 1988 till Åtte, Svenskt fjäll- och samemuseum och en totempåle har återlämnats till Haislaindianerna i Kanada – även om återlämnandet kallades "gåva" (Edbom, 2005). I ett vidare internationellt sammanhang pekades upptäcktsresanden Sven Hedin ut som skyldig till kapplöpningen efter Centralasiens antikvariska skatter. Dessa finns därför spridda på ett trettiotal museer runt om i världen (Greenfield, 1996).

Skador på kulturarvet

Renfrew (2001) uppger att plundring i dag är den viktigaste orsaken till förstörelse av fornlämningar om vi anlägger ett globalt perspektiv. Han ger också en definition på plundring: "olagliga, icke-dokumenterade och icke-publicerade utgrävningar av fornlämningar för att tillhandahålla antikviteter mot kommersiell vinning" (a.a., s. 15). I många fattiga eller politiskt instabila länder kan plundring ske relativt öppet. Atwood (2004) har dokumenterat plundring i bland annat Peru och Irak. Det senare landet har drabbats hårt i och med destabiliseringen efter USA:s invasion. Den tidigare¹⁴ chefen för Bagdads museum, tillika direktören för den irakiska motsvarigheten till Riksantikvarieämbetet, Donny George, har efter USA:s invasion kämpat för att göra omvärlden uppmärksam på den plundring av Iraks kulturskatter som oroligheterna i landet fört med sig. Atwood (2004) menar att plundringen och handeln med plundrade föremål ökat markant de senaste årtiondena och nu sker i en industriell skala.

¹⁴ I slutet av år 2006 lämnade han sina uppdrag och flydde hemlandet av säkerhetsskäl (Wong, 2006).

Som tidigare nämnts går en bit historia förlorad vid varje illegal utgrävning eller vrakplundring – utan sin kontext blir fyndens bidrag till ny kunskap begränsat (Renfrew, 1993). Renfrew (2001) pekar på det faktum att skadorna blir störst i de länder som har en yngre skriftlig historia, men en rik förhistoria, vilket är fallet i större delen av Afrika och Sydamerika. För varje objekt som når marknaden har ett flertal platser utsatts för materiell skada (Papa Sokal, 2006). Elia (1993, s. 68) ger ett räkneexempel som gäller plundrade figuriner från de cykladiska öarna. Utgrävningar har visat att figuriner återfinns i färre än var tionde grav, vilket innebär att för varje figurin har tio gravar vandaliserats.

Vandalisering eller skadegörelse väcker sällan någon större uppmärksamhet, även om det finns undantag. Den afghanska talibanregimens beslut år 2001 att förstöra statyerna i landet, däribland buddhastatyerna i Bamyán, väckte till exempel stark indignation (se CNN, 2001). Efterfrågan leder för övrigt inte bara till plundring, menar Elia (1993), utan ger också incitament för produktion av kopior. Skickligt utförda förfälskningar är även det något som försvårar vetenskapliga studier.

Ett konfliktfält

Det finns olika åsikter om problemets natur, svårighetsgrad och lösning. Generellt går det en skarp skiljelinje mellan å ena sidan forskarvärlden, som menar att kulturarvet är starkt hotat av en plundring som drivs på av handeln (Atwood, 2004; Brodie et al., 2000; Mackenzie, 2005 m.fl.), och å andra sidan marknadsaktörerna som menar att handeln i stället sprider ett intresse för kulturarvet och bidrar med kunskap. Det finns också kritik inom forskarsamhället. Exempelvis uttalar sig Elia (1993) starkt mot forskare som ägnar sig åt privata samlingar utan dokumenterad proveniens, och som gör uttalanden om estetiska värden, men glömmer föremålets historiska och arkeologiska värden. Han menar att det är hyckleri att fördöma plundrarna och samtidigt hylla samlarna (s. 66):

”Scholars who work with looted material regularly condemn looting, while in the same breath they laud the enthusiasm of the collector who, directly or indirectly, financed the looting.”

Om man ska dra Elias kritik till sin spets, så borde all hantering av arkeologiska föremål som inte härrör från en auktoriserad utgrävning vara tabubelagd, menar Renfrew (1993), och museerna borde gå i bräsch för en förändrad attityd. Han är dock tveksam till om det verkligen kommer att ha en effekt på gravplundrare och skattsökare i fattigare länder där plundringen är omfattande och för vissa en viktig försörjningskälla (1993, s. 17).

Den inhemska debatten följer i stort det internationella mönstret, med en skarp skiljelinje mellan olika aktörer. Staffan Lundén, arkeolog, är en av dem som kanske har gått längst i syfte att påvisa marknadens skuld då han med dold kamera och mikrofon besökt antikvitetshandlare och ställt frågor under förvändning av att vara presumtiv köpare (se Lundén, 2004). Skarp kritik riktades sedan mot handlare som sades vara medvetna om och ibland delaktiga i att utbjuda föremål plundrats eller illegalt förts ut från andra länder. Få handlare har uttalat sig om kritiken. Myntsamlaren och mynthandlaren Ulf Ottosson omfattas inte av Lundéns kritik i det här sammanhanget, men är en av få som överhuvudtaget bemött kritiken av handlare. Han menar att också museerna bidrar till tveksam handel och att museernas samlingar i stor utsträckning bygger på tidigare plundringar (Ottosson, 2000). Även Lundén (2004) kritiserar hur delar av forskar- och museivärlden agerar och menar bland annat att man fungerar som ett ”skyltfönster” och bidrar till att ge status åt handlare och samlare (genom inköp, utställningar och utlåtan om samlingar eller föremål etc.).

Man kan konstatera att det finns många och starka åsikter om brott som rör kulturarvet och att anklagelser kommer från och riktas mot många håll. Frågan är varför konflikterna är så starka? ”Ting får oss att minnas och påverkar vilka historier vi berättar”, menar professorn i arkeologi Mats Burström (2007). Kan- ske är konflikterna i detta kraftfält så starka därför att de egentligen handlar om vilka vi är och hur vi ser på det sammanhang vi lever i. Frågan är om inte de uråldriga föremålen och studier om de egentligen handlar om oss själva, om nu- tiden.

Bakom kampen om föremålen finns en diskussion om grundläggande värde- ringar. Det handlar om vilka ingrepp den ekonomiska och tekniska utvecklingen ska tillåtas göra i vår omgivning och vår kultur. Hur långt ska äganderätten sträcka sig i förhållande till kollektiva intressen?¹⁵ Hur långt är vi beredda att gå för att värna den fria marknaden? Marknadsekonomin förutsätter en långtgående privat äganderätt och få inskränkningar i det fria utbytet av varor. Jordbruk och skogsbruk genererar vinster till ägare och brukare, skatteintäkter till staten, arbetstillfällen åt individer och nödvändiga råvaror för produktionen, men står också ofta i motsättning till andra intressen som inte har samma självklara eko- nomiska nytta. Sådana intressen kan vara till exempel natur- och kulturmiljö- vård respektive natur- och kulturupplevelser, två intresseområden som dessutom ofta krockar med varandra (se Skogsstyrelsen, 2001, s. 7). Även inom kulturom- rådet finns olika intressen – vetenskapliga, estetiska och inte minst ekonomiska om vi ser fornyfynd som lukrativa varor. Hur gör man en korrekt avvägning mel- lan marknad och vetenskap, och måste motsättningen vara absolut? Vilken roll ska museer och samlingar ha och hur ska de balansera olika behov och intresse- riktningar? På vilka sätt får allmänheten bruka kulturarvet? När vi överlåter åt marknaden att bestämma hur varor och tjänster ska röra sig måste vi samtidigt tänka på att resurserna för att påverka utbytet är ojämnt fördelade. Vilka rättig- heter och skyldigheter har den rika delen av världen gentemot den fattiga?

Vår ambition är dock inte att döma i den många gånger infekterade deba- ten, utan att i möjligaste mån öka kunskapen om hur den faktiska brottsligheten ser ut. Det är ändå av vikt att ha motsättningarna kring fornminnen klart för sig. Skälet är att fornminnesbrott, och hur denna kriminalitet beskrivs och hur olika parter vill beskriva den, är en del av samma kraftfält. Kulturarvet ska skyddas enligt såväl nationell som internationell lagstiftning, men mycket talar för att vi inte lyckas särskilt väl med uppgiften. Bättre kunskap om fornminnesbrott och om brottslighetens omfattning och struktur ger bättre möjligheter att utforma ett adekvat skydd av vårt kulturarv.

Teoretisk modell

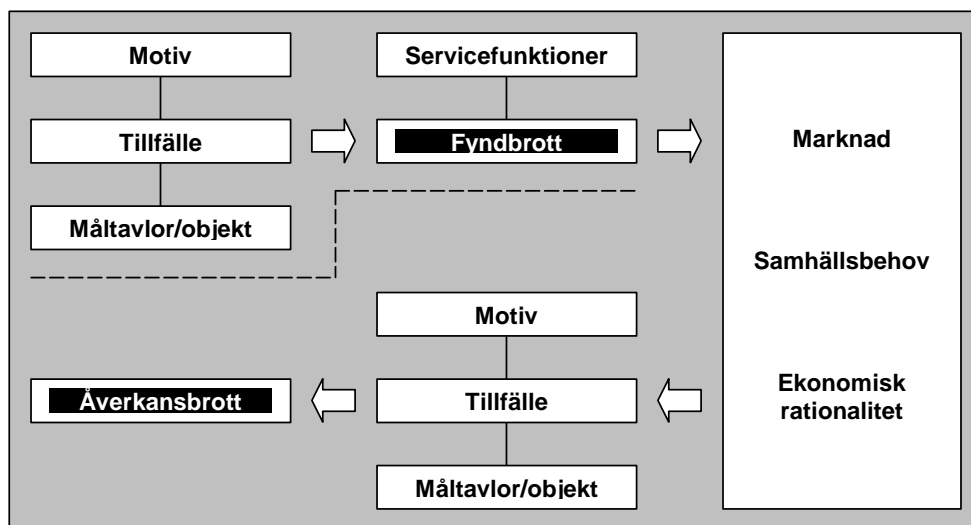
I den tidigare rapporten, *Cultural Heritage Crime – the Nordic Dimension* (Brå 2006:2), presenterades en förklaringsmodell över kulturarvsbrottsligheten, från motiv och måltavlor till marknaden för stulna eller på annat sätt illegalt hante- rade kulturföremål. I detta arbete förstorar vi upp några av modellens detaljer. Det gäller plundring av föremål i jord och vrakplundring (fyndbrott). Vidare behandlas fornlämningar som utsätts för skadegörelse eller förstörelse (åver- kansbrott) samt överträdelser av olika regler som syftar till att skydda dessa lämningar (brott mot tillståndsförfarande).

Den förstörade modellen i figur 1 är uppdelad i två delar. Den övre tar sikte på fyndbrotten där motiv, tillfälle, brottsobjekt, servicefunktioner och marknad finns upptagna. Det typiska med fyndbrotten är att det finns ekonomiska motiv

¹⁵ Den intresserade finner en noggrann belysning av de juridiska aspekterna av konflikten mellan kulturskydd och egendomsrätt å ena sidan, och kulturskydd och andra offentliga intressen, här uttryckt i miljöbalken och plan- och bygglagen, å andra sidan, i Adlercreutz (2001).

bakom brotten och att fornfynden hamnar på en marknad. Vissa fyndbrott motiveras i stället av samlarintresse och en önskan att ta souvenirer eller troféer. Det är särskilt vanligt vid vrakplundring. Tillfällena till fyndbrott är rikliga eftersom brottsobjekten ofta är oskyddade och saknar tillsyn. Brottsobjekten utgörs av fornfynd som mynt, smycken, redskap, svartek och skeppsinventarier. Vid brotten kan skador åsamkas fasta fornlämningar. Vanliga servicefunktioner som underlättar brotten är förteckningar över fornlämningar och utrustning som metallsökare och GPS.

I modellens nedre del är perspektivet det omvända. Det finns en slags marknad som rymmer olika incitament av mer eller mindre ekonomisk natur som leder fram till åverkansbrott eller brott mot tillståndsförfarandet. Bakgrunden kan vara att få uppföra en byggnad eller att bli klar med ett byggnadsarbete i tid. Okunnighet eller nonchalans är vanligt förekommande. I denna del av modellen behandlas marknad, motiv, tillfälle och brottsobjekt. Med marknad avses här andra aspekter av samhällsekonomin än efterfrågan på olika varor. Jord- och skogsbruk drivs rationellt och denna rationalitet kommer i konflikt med att bevara fornminnen. Detsamma gäller för samhällets behov av bostäder, industrier och infrastruktur. Motiven bakom brotten är att uppfylla denna samhälleliga rationalitet och skadorna kan gälla fornlämningar i både mark och vatten. Tillfällena till brott skapas av det faktum att mark exploateras i hög grad, att fornlämningar kan vara svåra att identifiera och att osäkerhet råder om vilka regler som gäller.

Figur 1. Schematisk modell av fornminnesbrotten.

Undersökningarna

Känd brottslighet – totalundersökning av domar

Den lagförda brottsligheten sedan år 1973 består av 36 fällande domar och 12 strafförelägganden. Dessutom har sex åtalsunderlåtelse beslutats. Eftersom beslut om åtalsunderlåtelse och strafförelägganden enbart arkiveras under kort tid, har de inte kunnat inkluderas i undersökningen. Det skulle kunna vara så att de brott som lett till åtalsunderlåtelse och strafförelägganden skiljer sig från de gärningar som lett till fällande domar¹⁶.

Sett till de allra senaste åren, år 2000–2005, har sex fällande domar meddelats, det vill säga i genomsnitt en dom per år. Går vi tillbaka till år 1973 är mönstret detsamma. Det finns åtminstone ett känt fall där en misstänkt vrakplundring lett till fällande dom, men inte för fornminnesbrott utan för olovligt förfogande (Statens maritima museer, okänt år [www], ”Bättre skydd, åtal och opinion – medel mot vrakplundring”). Sådana domar omfattas inte av undersökningen, och är en möjlig felkälla att jämföra med misstänkta stölder där gärningspersonen inte döms för stöld utan för häleri.

Skadegörelse eller plundring?

Av de upptäckta och lagförda brotten utgör olika typer av åverkan en stor majoritet, närmare bestämt 26 av de sammanlagt 36 fallen. Det som kan kallas plundring och som rör illegala utgrävningar eller att man inte har anmält fynd, står för sex fall.

Av de fällande domarna finns det i några fall inga uppgifter alls om skada eller plundring, utan brotten rör endast åtgärder som krävt tillstånd enligt kulturminneslagen eller motsvarande tidigare lagstiftning och där tillstånd inte begärts eller där villkoren för tillståndet inte har följts, brott mot tillståndsförfarande¹⁷.

Tabell 1. Fördelning mellan brottstyper.

Brottstyp	Antal
Fyndbrott	6
Åverkansbrott	26
Brott mot tillståndsförfarande	4
Totalt	36

Brott som rör åverkan eller annan rubbning är alltså långt vanligare än fyndbrott bland de upptäckta brotten som lett till fällande domar. Förklaringarna kan vara flera – en är att gärningspersonerna oftare är kända då det kan röra sig om olika former av dokumenterade exploateringsprojekt. En annan förklaring är att skador och rubbningar oftast är synliga och går att påvisa i efterhand, medan det är svårt att bevisa att något okänt som har legat dolt i marken har försvunnit. Det är också rimligt att antalet markägare och exploatörer som kan orsaka skada är högre än antalet potentiella plundrare. Fördelningen mellan brottstyperna är ändå intressant mot bakgrund av att fyndbrotten, plundringarna, fått så mycket

¹⁶ Om det vore så att samtliga strafförelägganden och åtalsunderlåtelse gällde fyndbrott, så skulle fördelningen mellan brottstyperna vara relativt jämn. Vi tror dock inte att så är fallet.

¹⁷ Även i de övriga fallen kan olika typer av tillstånd ha varit aktuella, men brottet har också inneburit någon skada eller brott mot bestämmelser om hur fynd ska hanteras, hembudsplikten.

mer uppmärksamhet, och frågan är givetvis viktig att ta hänsyn till när man planerar brottsförebyggande åtgärder.

Metallsökare

Metallsökare finns med i brottsbeskrivningen i fyra av de fall som gäller brott efter år 1985, då förbudet infördes. Det finns också ett fall där metallsökare använts före kriminaliseringen. Gärningspersonen hade då hittat mynt men inte anmält fyndet till myndigheterna. Av samtliga brott har således metallsökare varit inblandade i endast en liten andel, men enbart sett till fyndbrotten har metallsökare använts i tre fall av sex. I ett annat fall har en person dömts för att ha brukat metallsökare utan tillstånd, men han hade inte gjort några fynd. I ytterligare ett fall har fornlämningar skadats men inga fynd lokaliserats hos gärningspersonerna, men det är rimligt att anta att det är fornfynd de har letat efter.

Tabell 2. Användning av metallsökare.

Brottstyp	Användning av metallsökare	Totalt antal brott
Fyndbrott	3	6
Åverkansbrott	1	26
Brott mot tillståndsförfarande	1	4
Totalt	5	36

En intervjuperson med erfarenhet från dykning och dokumentation av vrak menar att metallsökare inte enbart används vid plundring på land, utan även när det gäller mer planerade fyndbrott i vatten – vrakplundring.

Ökning eller minskning?

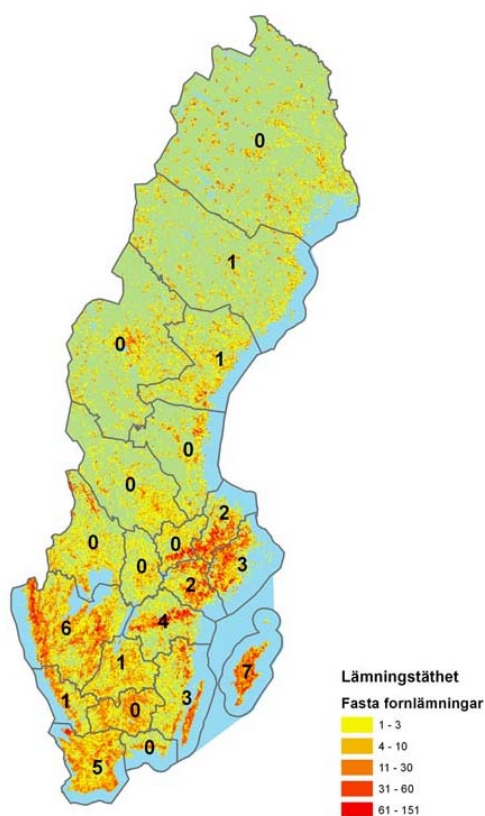
Även om det har skett en viss skärpning av lagstiftningen, tyder inte antalet domar på någon större förändring av brottsligheten. Totalt har sex domar om fyndbrott meddelats och de är jämnt fördelade över 30-årsperioden. Detsamma gäller åverkansbrotten, där antalet domar är relativt jämnt fördelade över tid. Om vi rent hypotetiskt tänker oss att domarnas antal och fördelning någorlunda väl speglar den underliggande brottslighetens utveckling, skulle slutsatsen bli att brottslighetens omfattning inte nämnvärt förändrats under denna period.

Tabell 3. Antal domar fördelat på 3-årsperioder 1973–2005.

År för domen	Brottstyp			Totalt
	Fyndbrott	Åverkansbrott	Brott mot tillståndsförfarande	
1973–1975	2	0	0	2
1976–1978	0	3	0	3
1979–1981	0	2	1	3
1982–1984	1	3	1	5
1985–1987	0	4	0	4
1988–1990	0	2	0	2
1991–1993	2	3	0	5
1994–1996	0	3	1	4
1997–1999	0	2	0	2
2000–2002	1	3	1	5
2003–2005	0	1	0	1
Totalt	6	26	4	36

Drabbade regioner?

De dömda brotten rör större delen av landet, även om Gotlands län med åtta domar sticker ut. Det finns flera tänkbara förklaringar till Gotlands dominans, varav den ena är den rika förekomsten av kända fornlämningar, vilket sannolikt gör området mera utsatt. En annan förklaring, som kanske särskilt förklarar koncentrationen av domar under 1980- och 90-talen, är att det på Gotland bedrivits ett intensivt arbete för att upptäcka och lagföra brotten. Det handlar om typiska spaningsbrott där brottslighetens omfattning i hög grad är en spegling av den kontroll som utövas av myndigheter och andra (Korsell, 2003). Västra Götalands och Skåne län har nästan lika många domar, varav en som gäller fyndbrott i Västra Götalands län. Sedan följer Östergötlands, Stockholms och Kalmar län, men det finns också län där det inte har meddelats några domar alls: Norrbottens, Kronobergs, Blekinge, Värmlands, Örebro, Västmanlands, Dalarnas, Gävleborgs och Jämtlands län.

Figur 2. Domar fördelade på de olika länen.

Tabell 4. Brottstyp fördelat på län.

Län	Brottstyp			Totalt
	Fyndbrott	Åverkansbrott	Brott mot tillståndsförfarande	
AB Stockholms län	1	1	1	3
C Uppsala län	0	1	1	2
D Södermanlands län	0	1	1	2
E Östergötlands län	0	4	0	4
F Jönköpings län	0	1	0	1
H Kalmar län	0	2	1	3
I Gotlands län	3	4	0	7
M Skåne län	0	5	0	5
N Hallands län	0	1	0	1
O Västra Götalands län	1	5	0	6
Y Västernorrlands län	0	1	0	1
AC Västerbottens län	1	0	0	1
Totalt	6	23	4	36

Utsatta miljöer och drabbade fornlämningar

Brotten som domarna berör har i tio fall riktats mot fornlämningar som finns på olika typer av tomtmark (i motsats till skogsmark eller jordbruksmark). Olika typer av jordbruksmark står för sammanlagt tio fall. Endast ett fåtal fall rör

skogsmark. I flera fall har det emellertid varit svårt att utläsa vilken typ av mark som avses och i några fall har marktypen inte passat in i någon kategori. Fyndbrotten är fördelade på olika miljöer, medan det finns en viss koncentration av åverkansbrott i kategorin tomtmark. I typfallet kan brottet exempelvis vara att någon sökt bygglov för att bygga ett garage på sin fastighet och sedan satt igång med arbetet utan att invänta också länsstyrelsens bedömning och tillstånd. Enbart genom att schakta bort de ytligare jordlagren på sin mark kan en fastighetsägare orsaka skada på fornlämning.

Tabell 5. Drabbade miljöer.

Brottsmiljö	Brottstyp			Totalt
	Fyndbrott	Åverkansbrott	Brott mot tillståndsförfarande	
Ingen uppgift	1	7	0	8
Tomtmark	1	7	2	10
Skogsmark	0	4	0	4
Åkermark, bevuxen	1	2	0	3
Åkermark, nybearbetad	1	3	0	4
Vall/betesmark	0	2	1	3
Insjö	1	0	0	1
Annan	1	1	1	3
Totalt	6	26	4	36

Den fornlämningstyp som är vanligast förekommande i domarna är gravar. I 17 av de 36 domarna gäller brottet en grav eller gravplats. Mot bakgrund av att gravar är den vanligaste typen av kända fornlämningar i södra och mellersta Sverige är det inte särskilt anmärkningsvärt att det också är den mest brottsutsatta typen av fornlämning. Det är inte heller alltid lätt att känna igen olika gravformer som kan vara mycket oansenliga och svåra att upptäcka. Sexton av de fall¹⁸ som gäller gravar handlar om åverkan, medan det i det sista fallet är oklart om någon skada skett. I det fallet har det dock gjorts ingrepp som det inte har funnits tillstånd för. I nio fall är det någon typ av ruin eller stensättning som har blivit utsatt, och det gäller i samtliga fall åverkansbrott. Det finns ett fall där en ristning har utsatts för åverkan, och i ett fall har ett vrak utsatts för plundring.

I sammanlagt tretton fall är det mer oklart om någon och i så fall vilken typ av fornlämning som har utsatts för brott. I fyra av de sistnämnda fallen handlar det om fyndbrott som inte kan kopplas till någon fast fornlämning, det vill säga fynden har tolkats som så kallade lösfynd. Man kan dock misstänka att föremålen i ett av dessa fall någon gång har kommit från ett vrak, men domen innehåller inga närmare uppgifter. I övriga fall – varav tre brott mot tillståndsförfarande, fem åverkansbrott och ett fyndbrott – har fornlämningstypen varit okänd eller mer svårdefinierad ("annan"), exempelvis mark inom ett större område av kulturhistoriskt värde, men där man ännu inte har registrerat enskilda objekt.

Utifrån materialet går det således inte att dra några slutsatser om att fyndbrott i huvudsak riktas mot en viss typ av fornlämning. En intervjuperson menade att gravar är den fornlämningstyp som historiskt varit mest utsatt för plundring, men att dagens plundrare är mer intresserade av boplatser, men detta är alltså inget man kan sluta sig till utifrån domarna. En annan intervjuperson me-

¹⁸ I ett par fall har fler än en fornlämningstyp drabbats.

nar att plundrare till och med undviker kända gravar eftersom de alltid varit föremål för plundring och därmed inte längre ger några intressanta fynd.

Gärningsperson och motiv

Gärningspersonerna har i drygt hälften av fallen varit privatpersoner, det gäller 21 av de 36 domarna¹⁹. I åtta fall har en jordbrukare dömts för brottet, och i fem fall har gärningspersonen varit yrkesverksam inom markarbete. Skillnaden mellan brott som begåtts av privatperson och yrkesverksam ligger i att de sistnämnda brotten har begåtts inom ramen för en yrkesutövning, eller i dess intresse. Typiska omständigheter kring åverkansbrott som begås inom ramen för yrkesutövning är att gärningspersonen inte förstått att det funnits fornlämningar i området, att man misstolkat regler om vad som räknas som ingrepp eller att man av misstag hamnat utanför ett på förhand markerat område. Yrkesutövare inom skogsbruk och övrigt markarbete känner dock oftast till att det finns regler som måste följas, något som i mindre utsträckning gäller privatpersoner.

Tabell 6. Typ av gärningsperson fördelat på brottstyp.

Gärningsperson	Brottstyp			Totalt
	Fyndbrott	Åverkansbrott	Brott mot tillståndsförfarande	
Ingen uppgift	0	1	0	1
Privatperson	5	13	3	21
Yrkesverksam, skogsbruk	0	1	0	1
Yrkesverksam, jordbruk	0	7	1	8
Yrkesverksam, markarbete	1	4	0	5
Totalt	6	26	4	36

I fråga om fyndbrotten är det en tydlig övervikt av privatpersoner bland gärningspersonerna, i endast ett fall är det en yrkesverksam. Det utesluter dock inte att brottet har begåtts i privat intresse, även om tillfället dykt upp under yrkesutövning. I det fallet har motivet tolkats som ekonomiskt eller som utslag av privat samlarintresse, men man kan föreställa sig liknande fall där yrkesverksamma undanhåller fynd av okunskap eller för att man befarar att en anmälan om fynd ska leda till åtgärder som försvårar fortsatt arbete. Privatpersoner ligger i topp även för åverkansbrotten, och även här kan det vara fråga om åverkan som sker i samband med markarbete – men då sådant markarbete som utförs av en privat markägare eller på dennes uppdrag.

Vi redovisar här en starkt förenklad motivbild. Man kan argumentera för att det utifrån relativt kortfattade redovisningar i domarna kan vara svårt att avgöra vilka motiv som har legat bakom brotten, men motiven har ändå delats in i två grova kategorier. ”Samlar- eller ekonomiskt motiv” innebär att gärningspersonen har utfört handlingen med ett tydligt syfte att tillägna sig föremål eller på annat sätt göra en ekonomisk vinst, även om det i något fall skulle kunna vara så att gärningspersonen inte insett att handlingen varit brottslig. Motivet har klassificerats som ”okunskap/nonchalans” när gärningspersonen på grund av ren okunskap inte förstått att gärningen varit brottslig, men också i de fall då gärningspersonen förvisso insett att handlingen kanske bryter mot kulturminneslagen eller annan lag, men till exempel själv ansett att brottet varit försumbart för att ingen skada uppstått. Även bakom detta motiv kan det finnas indirekta ekono-

¹⁹ I några av fallen har fler än en person dömts för brott.

miska motiv, då det kan handla om att det skulle bli dyrare att följa lagen genom att exempelvis vänta på tillstånd för att bredda en väg intill ett fornlämningsområde. Man kan säga att samlar- och ekonomiskt motiv innebär ett mer aktivt brott, medan okunskaps-/nonchalansmotivet snarare handlar om brott som begåtts som följd av annan verksamhet, utan det direkta syftet att skada fornlämningar.

Trots svårigheterna att identifiera motivbilden har vi i de flesta fall tolkat motivet som okunskap och nonchalans, snarare än som uttalade ekonomiska motiv eller samlarintresse. Detta hänger givetvis också ihop med fördelningen mellan de olika brottstyperna, då det är svårt att se att åverkan i sig skulle kunna ge någon ekonomisk vinning. Enligt resonemanget ovan är det dock inte uteslutet att det som givit upphov till åverkansbrottet också kan ha inneburit ekonomiska fördelar för gärningspersonen.

Tabell 7. Motiv vid olika brottstyper.

Brottstyp	Samlar- eller ekonomiskt motiv	Okunskap/nonchalans	Totalt
Ej anm. fynd/plundring	6	0	6
Åverkan på fornlämning	1	25	26
Övr. åtgärder utan tillstånd, ej skada	0	4	4
Totalt	7	29	36

Påföljder

Fornminnesbrott är ett typiskt bötesbrott, men i två av de 36 domarna har fängelsestraff utdömts. Fallen gäller Gotland och ligger nära varandra i tiden, och i båda fallen har två gärningspersoner dömts. Även påföljden är snarlik – två månaders fängelse samt skadestånd. Intervjupersoner har berättat om det stora engagemang och goda samarbete mellan olika myndigheter och andra aktörer som fanns på Gotland runt de aktuella åren (se mer om detta nedan). Det är möjligt att det är detta samarbete som givit upphov till de två fängelsedomarna. I det ena fallet har gärningspersonerna försökt hitta fynd med hjälp av metallsökare, men fallet har ändå räknats som åverkansbrott, eftersom det endast gick att bevisa att ett antal fornlämningar skadats.

I övriga fall har böter utdömts, i tre fall tillsammans med skadestånd. Bötesbeloppen har varierat mellan 100 kr och drygt 20 000 kr. I tio fall ligger bötesbeloppet under 1 000 kr, vilket får ses som ett ganska lågt belopp. Antalet dagsböter ligger i ungefär hälften av fallen under 50 och i två fall över 100.

Anmäld brottslighet

Det hade varit intressant att även kartlägga den anmälda brottsligheten eftersom den ofta bättre än domar speglar den faktiska brottsligheten. Skälet är att domar förutsätter genomförda förundersökningar och att brottet går att styrka. Många anmälda brott når således aldrig så långt i rättskedjan.

När det gäller den anmälda brottsligheten gjordes endast en stickprovsundersökning avseende åren 2001–2005 och Gotlands, Västmanlands, Västernorrlands och Västra Götalands län. Det första vi kan konstatera är att det är svårt att få fram tillförlitliga uppgifter om misstänkta brott, något som illustreras av följande exempel. En av polismyndigheterna har uppgett att två anmälningar inkommit mellan 2001 och 2005. Under samma period har en dom, gällande åverkan på fornlämning, meddelats i länet. Brottet har begåtts under den aktuella perioden, och eftersom det har lett till åtal och fällande dom borde det finnas en anmälan bakom, men av de två anmälningar om fornminnesbrott som myn-

digheten redovisar är det ingen som rör åverkan. Kanske är det ett utslag av svårigheterna att hitta dessa anmälningar, som inte finns under en egen brottskod utan registreras tillsammans med alla andra brott som rör speciallagstiftning. I något fall hade man i anmälan först angett brottsrubriceringen skadegörelse, för att senare ändra den till fornminnesbrott.

Till de fyra utvalda polismyndigheterna har det under åren 2001–2005 enligt deras egna uppgifter sammanlagt gjorts 26 anmälningar om misstänkta brott mot kulturminneslagen. Gotlands län visar upp flest antal, 13 anmälningar, medan Västra Götaland har registrerat elva. Västmanland har enligt uppgift tagit emot en anmälan och Västernorrland två, varav den ena felaktigt rubricerats som fornminnesbrott och därför inte räknas med här²⁰. Under samma period har det i dessa fyra län meddelats tre domar – två i Västra Götaland och en i Västernorrlands län.

Från Gotlands län finns inga domar alls från den aktuella perioden. När det gäller Gotland gick vi också ett steg längre och bad om ytterligare uppgifter om anmälan, i de fall där anmälan hänvisade till en skrivelse från länsstyrelsen. Samtliga dessa ärenden hade blivit nedlagda med hänvisning till att ”spaningsuppslag saknas” eller att brottet ”uppenbart ej går att utreda”.

Anmälningarna gäller i åtta fall misstänkta fyndbrott, i sju fall – varav alla gäller Gotland – med metallsökare och i ett fall riktat mot vrak. Om däremot Gotland inte hade tagits med i stickprovsundersökningen hade endast en av 13 anmälningar rört fyndbrott. Ett av de misstänkta fallen av åverkansbrott har samband med skogsbruk, men de flesta fallen rör andra typer av markarbete. Några fall gäller ren vandalisering. Drygt hälften av anmälningarna har gjorts av länsstyrelsen, ibland efter att ha kontaktats av privatpersoner. I åtta fall finns även uppgifter om misstänkt gärningsperson.

I slutet av 1980-talet och i början av 1990-talet utvecklades ett väl fungerande samarbete och ett samförstånd mellan Polisen, åklagare, länsstyrelse och andra relevanta aktörer på Gotland. Samarbetet var mycket fruktbart och ledde till gripanden och fällande domar. ”Kulturfolket” höll ögon och öron öppna, allmänheten var engagerad, polisen ställde upp med spaning och åklagare gav tillstånd till husrannsakingar. Man lyckades vid ett par tillfällen gripa gärningspersonerna på bar gärning, och genom husrannsakingar kunde nödvändiga bevis säkras. I dag finns inte samma personer kvar på de olika positionerna, och från kulturvårdshåll upplever man att det har blivit trögare att få polisen att agera. Från polishåll menar man att det finns motivation att agera, men att de brottsmisstankar som kommer in ofta är alltför vaga för att det ska gå att starta en utredning. ”Oftast får vi information för långt i efterhand för att det ska vara något. [...] En bonde har sett en grop och kört över den.” Det kan också handla om att någon har sett ett föremål som bedöms härröra från Gotland till salu på Internet, men om det är plundrat vet man inte exakt var det kommer ifrån. Man kan säga att det vid den här typen av brott finns ett ”förbrott” som dock inte är lika lätt att bevisa som vid häleri.

Poliserna uttrycker också viss osäkerhet om vem som egentligen borde göra vad. Polismyndigheten på Gotland känner inte till något misstänkt fall av vrakplundring. ”Generellt är det så att när det gäller brott till sjöss är det Kustbevakningen som upprättar anmälan och gör utredningen – sedan lämnas allt till polisen. [...] De borde kontakta polisen direkt så att vi kan agera i samförstånd.” Från länsstyrelsens sida uttrycker man önskemål om att bli underrättad av såväl Polis som Kustbevakning om de ärenden som gäller länsstyrelsens tillsynsområden.

²⁰ Det misstänkta brottet rör ett skyddat naturminne.

Misstänkt brottslighet – enkätundersökning

Syftet med enkäten var att få en bredare bild av brottsligheten än den som speglas av de domar som meddelats. Med tanke på länsstyrelsernas och länsmuseernas roller har vi fäst särskild uppmärksamhet vid deras svar. Svar inkom från 20 av 21 länsstyrelser och 19 av 22 länsmuseer. Bortfallet för övriga respondentkategorier var större, vilket är ytterligare ett skäl till att lägga störst vikt vid länsstyrelsernas och länsmuseernas svar.

De två kanske viktigaste frågorna gällde hur många fall av misstänkta fyndrespektive åverkansbrott som kommit till respondentens kännedom under åren 2001–2005. Av länsstyrelserna svarade 16 respektive 18 på frågorna om hur många fyndbrott respektive åverkansbrott som kommit till deras kännedom. Svar på dessa frågor lämnades av 12 respektive 13 länsmuseer. Flera respondenter har angivit svårigheter med att besvara frågorna, med hänvisning till att ingen statistik förs. I något enstaka fall har respondenten angivit ett intervall i stället för ett exakt antal. Medeltalet har då angetts, men i något fall har det inte gått att föra in något konkret antal. Man bör därför hålla i minnet att de siffror som redovisas inte ska ses som något mer än en fingervisning om hur många brott som dessa aktörer har haft vetskap om.

Skadegörelse eller plundring?

Det som direkt sticker ut i resultaten från enkätundersökningen är att antalet misstankar om åverkansbrott vida överstiger antalet misstankar om fyndbrott. Det ligger också i linje med undersökningen av domar. Fördelningen av misstankar mellan de olika brottstyperna följer samma mönster hos de olika respondenterna (tabell 8). Man kan också konstatera att de 13 länsmuseer som svarat på frågan om åverkansbrott tillsammans uppger sig känna till 257 brott medan de 18 länsstyrelser som svarat på samma fråga tillsammans känner till 235 sådana brott. Man ska dock inte dra alltför långtgående slutsatser av siffrorna, med tanke på den osäkerhet och bristfälliga statistik som flera respondenter hänvisat till. Flera länsmuseer har uppgett att de meddelar alla misstankar om brott till länsstyrelsen. En förklaring till att länsstyrelsen då uppger färre misstankar om åverkansbrott skulle därmed kunna vara att de gjort en annan bedömning av ärendet. Skillnaden diskuteras även längre ner (se sida 37).

Överlag är det få som har kännedom om misstänkta fyndbrott. Av de som svarat är det endast nio respondenter – två länsstyrelser, fyra länsmuseer, ett hembygdsförbund och två arkeologiska undersökare som faktiskt känner till misstänkta fyndbrott. Tillsammans känner de till totalt 28 misstänkta brott. (Samma misstankar kan delas av flera respondenter.) För åverkansbrotten har totalt 40 respondenter uppgett kännedom om brott.

Tabell 8. Respondenternas kännedom om misstänkta brott 2001–2005.

Typ av respondent	Typ av brott	Antal misstänkta brott
Länsmuseum	Fyndbrott	6
	Åverkansbrott	257
Länsstyrelsen	Fyndbrott	12
	Åverkansbrott	235
Hembygdsförbund	Fyndbrott	5
	Åverkansbrott	12
Undersökare	Fyndbrott	5
	Åverkansbrott	73
Skogsstyrelsen	Fyndbrott	0
	Åverkansbrott	11

Vid en jämförelse mellan känd (där dom fallit) och misstänkt brottslighet förstärks bilden av att åverkansbrotten är betydligt vanligare än fyndbrotten. Åverkansbrottens andel är till och med större bland de misstänkta brotten än bland de brott som lett vidare till fällande dom. En förklaring som diskuteras nedan är att benägenheten att anmäla fyndbrott är högre än för åverkansbrott.

Metallsökare

Uppgifter om att metallsökare har använts vid misstänkta fyndbrott har lämnats av sju respondenter, och gäller sammanlagt 21 misstänkta brottstillfällen²¹. Flest misstankar rapporteras av länsstyrelsen på Gotland. Frågan gällde antalet misstänkta fall av fyndbrott på land där man tror att metallsökare använts, men som tidigare nämnts har en intervjuperson påpekat att metallsökare även kan användas under vatten.

Ökning eller minskning?

I enkäten tillfrågades respondenterna om antal misstänkta brott de senaste fem åren, 2001–2005. De siffror som redovisas här är antal misstankar som rapporterats från länsstyrelserna²², med länsmuseernas svar inom parentes.

Tabell 9. Brottsmisstankar åren 2001–2005.

År	Fyndbrott	Åverkansbrott
-		
2001	0 (1)	35 (41)
2002	2 (1)	25 (40)
2003	1 (2)	35 (53)
2004	3 (0)	53 (72)
2005	6 (2)	87 (51)
Totalt	12 (6)	235 (257)

Siffrorna antyder en viss tendens till ökning de senaste fem åren. Förklaringen kan dock vara att man har haft lättare att minnas de senaste årens misstänkta brott. När det gäller åverkansbrotten ligger en del av förklaringen i att stormen Gudrun ledde till ytterligare skadeinventeringar som gjorde att även misstänkta

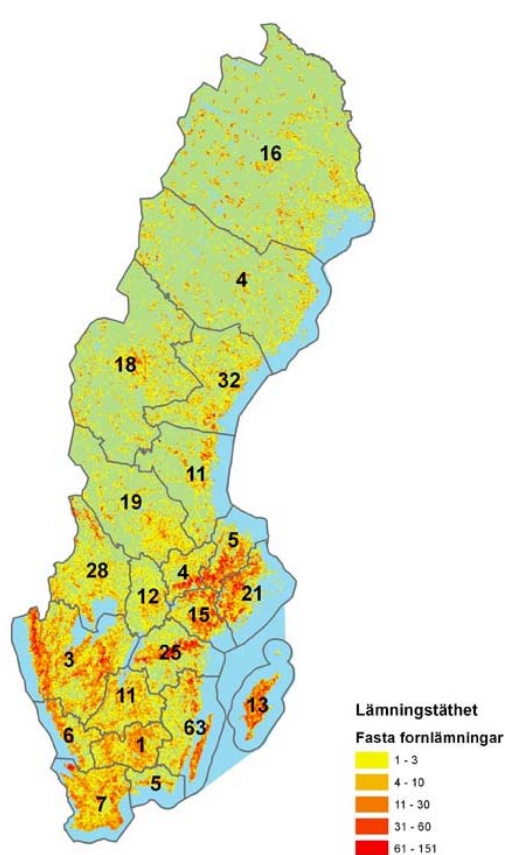
²¹ Tre av svaren kommer från respondenter i samma län, som tillsammans rapporterar fem fall.

²² Se diskussion nedan vad gäller fördelningen över landet för ytterligare uppgifter om hur antalet brottsmisstankar kan bedömas.

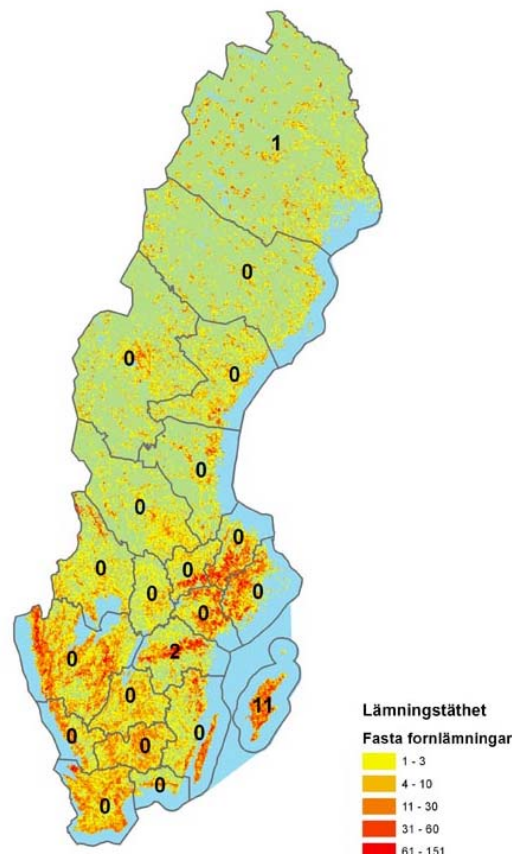
brott upptäcktes. Det visar att antalet upptäckta brott står i proportion till den kontrollverksamhet som förekommer, något som är typiskt även för exempelvis ekonomisk brottslighet (jfr Korsell, 2003). Ökningen av misstänkta brott de senaste åren korrelerar inte med antalet fällande domar. Fem domar meddelades åren 2000–2002, medan endast en dom meddelats åren 2003–2005.

Drabbade regioner?

Några regioner sticker ut med ett lägre antal brottsmisstankar än övriga regioner: I Kronobergs, Västmanlands, Västerbottens, Uppsala län, Blekinge, Hallands och Skåne län uppger respondenterna kännedom om färre än tio brott under den aktuella femårsperioden. Från fem länsstyrelser saknas uppgifter om fyndbrottsmisstankar, medan uppgifter om överkansbrotten saknas från tre län.

Figur 3. Länsstyrelsernas kännedom om misstänkta överkansbrott. Länsstyrelserna i Kalmar, Västra Götalands och Jämtlands län har inte lämnat några uppgifter om misstänkta överkansbrott. Uppgifterna har i dessa fall hämtats från länsmyndigheternas svar.

Figur 4. Länsstyrelsernas kännedom om misstänkta fyndbrott. Länsstyrelserna i Östergötlands, Kalmar, Västra Götalands och Jämtlands län har inte lämnat några uppgifter om misstänkta fyndbrott. Uppgifterna har i dessa fall hämtats från länsmyndigheternas svar. Från Västernorrlands län finns inga uppgifter alls.

Tabell 10. Drabbade regioner.

Brottsmisstankar som kommit till länsstyrelsernas kännedom				
Län		Fyndbrott	Åverkan	Totalt
AB	Stockholms län	0	21	21
C	Uppsala län	0	5	5
D	Södermanlands län	0	15	15
E	Östergötlands län	-	25	25
F	Jönköpings län	0	11	11
G	Kronobergs län	0	1	1
H	Kalmar län*	-	-	-
I	Gotlands län	11	13	24
K	Blekinge län	0	5	5
M	Skåne län	0	7	7
N	Hallands län	0	6	6
O	Västra Götalands län	-	-	-
S	Värmlands län	0	28	28
T	Örebro län	0	12	12
U	Västmanlands län	0	4	4
W	Dalarnas län	0	19	19
X	Gävleborgs län	0	11	11
Y	Västernorrlands län	-	32	32
Z	Jämtlands län	-	-	-
AC	Västerbottens län	0	4	4
BD	Norrbottnens län	1	16	17
Totalt		12 (*13)	235 (*240)	248

* Länsstyrelsen i Kalmar län har i fritext angivit att de totalt för de fem åren känner till ett misstänkt fyndbrott och 4–5 åverkansbrott.

Förutom Norrbotten, där länsstyrelsen uppger kännedom om ett misstänkt fall av fyndbrott, är det endast Gotland som uppger att man känner till misstänkta brott av den typen. Detta kan betyda två saker – endera är Gotland den enda regionen i landet som drabbas av fyndbrott, vilket i sådant fall skulle kunna förklaras med att Gotland dels har många fyndplatser, dels är känt som ett område som är rikt på ”skatter”, och potentiella förövare dras dit av den anledningen. Det kan också vara så att man är mer uppmärksam på den här typen av brott på Gotland.

Åverkansbrotten får nog sägas vara fördelade över större delen av landet. Möjligen kan man peka ut Skåne-Halland-Blekinge som en sammanhängande region som verkar vara drabbad i mindre utsträckning än övriga landet. Skåne låg å andra sidan ganska högt på listan över antal meddelade domar, men inga domar har meddelats de år som enkätundersökningen omfattar. Eventuellt skulle man kunna lägga till Kronobergs län, där inte heller länsmuseum har uppgett något stort antal misstänkta brott – ett enda fall av misstänkt fyndbrott och inga åverkansbrott. När det gäller Kronobergs län och Blekinge finns inte heller några fällande domar, något som förstärker bilden av en låg brottslighet i dessa områden. Även Västmanland är ett län med få misstankar och inga meddelade domar.

I de fall där uppgifter från länsstyrelsen saknas om det ena eller bägge brotten kan vi titta på svaren från länsmuseumerna (tabell 11) för att om möjligt göra bilden mer heltäckande.

Tabell 11. Drabbade regioner – kompletterande svar från några länsmuseum.

Länsmuseum	Fyndbrott	Åverkansbrott
Kalmar	0	63
Östergötland	2	115
Västra Götaland	0	2–3
Västernorrland	-	12
Jämtland	0	18

Förutom att komplettera uppgifterna för vissa områden, blir ett par skillnader uppenbara. Länsstyrelsen i Kalmar län hade förvisso endast i fritexten uppskattat antalet misstankar, men deras 4–5 misstänkta åverkansbrott skiljer sig kraftigt från länsmuseumets 63. Vi kan också jämföra uppgiften från länsmuseumet i Östergötland om 115 misstänkta åverkansbrott med länsstyrelsens uppgift om 25 misstänkta brott. Skillnaderna och det faktum att det är länsmuseumet och inte länsstyrelsen i egenskap av tillsynsmyndighet som har kännedom om flest brott väcker en del funderingar.

Skillnaderna i svaren om åverkansbrott från Västernorrlands län förklaras med länsstyrelsens upplysning om att 20 av de 32 misstänkta fall man rapporterat har upptäckts i samband med att avverkningsanmälningar följts upp.

Drabbade miljöer och fornlämningar

Uppgifterna om vilka miljöer som drabbas eller i vilka miljöer fornminnesbrotten äger rum, skiljer sig kraftigt mellan undersökningen av domar och enkäter. I enkäten har respondenterna fått ange hur många av de misstänkta brotten som drabbat olika miljöer²³. Närmare 80 procent av de brott som länsmuseumerna känner till har ägt rum i skogsmiljö, vilket gäller för drygt 60 procent av den brottslighet som kommit till länsstyrelsernas kännedom. Endast fyra av de 36 domarna gäller däremot brott som begåtts i skogsmiljö.

Andelen brott där miljön utgörs av någon form av jordbruksmark är mindre i enkätundersökningen än i domarna, där jordbruksmark varit utsatt i åtminstone en fjärdedel av fallen. Tomtmark som var den vanligaste brottsmiljön i domarna och utsatt i en dryg fjärdedel av fallen, står också för en mindre andel vad gäller de misstänkta fallen. En del av skillnaderna kan möjligen hänföras till skilda tolkningar i klassificeringen vad gäller domar respektive enkätsvar, det kan exempelvis gälla skogsmark som gränsar till jordbruksmark eller bearbetas för att användas som jordbruksmark.

Det är värt att betona att i hela åtta av de 36 domarna har det saknats information om brottsmiljö²⁴. Om uppgifter hade funnits i dessa fall hade fördelningen kunnat vara en annan. Den stora skillnaden i skogsmiljöns utsatthet vad gäller lagförda respektive misstänkta brott enligt enkäten skulle dock kvarstå. Den rimliga tolkningen är att få av de misstänkta fall av fornminnesbrott som

²³ De uppgifter som redovisas gällande miljö och fornlämningstyp är inte direkt kopplade till enskilda brottsmisstankar. Antalet misstänkta brott fördelat på olika brottsmiljöer och drabbade fornlämningstyper går därför inte jämnt upp med det totala antalet brottsmisstankar som kommit till respondenternas kännedom och som redovisas i tabellerna 8 och 9. Det man bör ta fasta på i redovisningen är fördelningen mellan olika miljöer och fornlämningstyper.

²⁴ Överhuvudtaget bör man vara försiktig med att dra slutsatser av det urval domarna utgör. Förvisso är det en totalundersökning av domar som har gjorts, men det är mycket svårt att säga något om representativiteten hos den brottslighet som lett till fällande dom.

äger rum i skogen leder till polisanmälan, alternativt att dessa fall läggs ned i tidigt skede. Av de polisanmälningar vi tagit del av är det dock endast en anmälan där vi säkert kan säga att det handlar om skogsmiljö.

Nedan kommer benägenheten att anmäla brott att belysas ytterligare.

Tabell 12. Drabbade miljöer.

Respondent		Totalt
Länsmuseum	Skog	169
	Åker, bevuxen	1
	Åker, nybearbetad	1
	Vall	16
	Hav	4
	Insjö	1
	Vattendrag	1
	Tomt	22
	Annan	2
	Totalt	217
Länsstyrelsen	Skog	106
	Åker, bevuxen	7
	Åker, nybearbetad	8
	Vall	11
	Hav	2
	Insjö	1
	Vattendrag	2
	Tomt	12
	Annan	20
	Totalt	169

I tabellen nedan anges fördelningen av de misstänkta brotten på olika typer av fornlämningar. Både länsmuseernas och länsstyrelsernas svar redovisas. De skiljer sig åt till det faktiska antalet, men fördelningen är någorlunda lika. Liksom när det gäller domarna är gravar den typ av fornlämning som framstår som mest utsatt för brott, och även här kan orsaken mycket väl vara den stora mängden fornlämningar av just den typen. Den näst största gruppen är ”annan”, och det är inte helt klart vad som kan omfattas av den benämningen. Man kan tänka sig olika typer av stenrösen som inte har samband med vare sig gravplats eller boplatser, till exempel odlingsrösen, eller kanske fångstgropar. Den tredje största gruppen utgörs av lämningar efter boplatser. Förr trodde man att skatter av ädelmetall mest fanns i gravar, men på senare år har man förstått att en stor del av ”skatterna” har grävts ned i direkt anslutning till boplatser (Östergren, 1989), och man kan därför befara att dessa är utsatta för fyndbrott i högre utsträckning. Vare sig domarna eller enkätsvaren ger dock anledning att knyta misstänkta fall av plundring till någon specifik typ av fornlämning²⁵. Uppgifterna problematiseras av det faktum att gravar är den typ av fornlämning som är lättast att identifiera, varför det också är den vanligaste typen av känd fornlämning, medan boplatserna vanligen är osynliga för blotta ögat.

²⁵ När det gäller enkätsvaren ställdes inte heller frågorna så att omständigheterna kring varje enskild brottsmisstanke registrerades.

Tabell 13. Drabbade fornlämningstyper.

Respondent	Fornlämningstyp	Antal misstänkta brott
Länsmuseum	Gravar, gravplats	82
	Boplats	30
	Vrak	5
	Ristning, målning	7
	Ruin	3
	Annan	60
	Totalt	187
Länsstyrelsen	Gravar, gravplats	78
	Boplats	38
	Vrak	3
	Ristning, målning	6
	Ruin	3
	Annan	70
	Totalt	198

Gärningsperson och motiv

Ur enkätsvaren kan man utläsa att det finns en större kunskap om åverkansbrott än om fyndbrott, då endast fyra respondenter hade svarat ”vet ej” på frågan om troliga gärningspersoner och motiv vid åverkansbrott, mot 23 sådana svar på motsvarande fråga om fyndbrotten.

Det bör understrykas att de svar²⁶ som här redovisas gäller respondenternas bild av hur brottsligheten ser ut. Den behöver inte nödvändigtvis vara helt korrekt. De olika typerna av respondenter hade emellertid en i hög grad likartad syn på troliga gärningspersoner och motiv, vilket möjligen kan tolkas som att svaren bottnar i liknande erfarenheter av verkliga förhållanden.

De alternativ som gavs angående gärningsperson och motiv för fyndbrott var:

- Oförstånd hos privatperson
- Lekande barn
- Hobbyletare/samlare
- Plundrare med vinstsyfte
- Annat, nämligen...

De flesta (24 av de 34 respondenter som angett ett eller flera av svarsalternativen) såg det som troligt att *hobbymässigt samlande* kunde ligga bakom fyndbrotten. Nästan lika många angav *plundring med vinstsyfte* och hälften såg *oförstånd hos privatperson* som en trolig bakgrund till fyndbrotten.

Svaren stämmer relativt väl med domarna, där fem av sex gärningspersoner som gjort sig skyldiga till fyndbrott kategoriserats som privatpersoner och där motivet haft att göra med samlarintresse eller varit ekonomiskt.

På frågan om gärningsperson och motiv vid åverkansbrott angavs ett eller flera svarsalternativ av 54 respondenter. *Oaktsamhet hos skogsbrukare* och *okunighet eller nonchalans hos exploatörer* var de alternativ som valdes av flest respondenter, närmare bestämt av 46 respektive 44. *Oaktsamhet hos jordbrukare* respektive *hos andra markägare* angavs av vardera runt hälften av respondenter-

²⁶ De olika svarsalternativen utformades delvis utifrån vad som förmedlades i de inledande intervjuerna.

na, något färre såg *ekonomiska skäl hos exploatörer* och *hobbymässigt samlande* som vanligt motiv till åverkansbrotten. En respondent har under alternativet ”annat” angett ”dåliga rutiner i samband med stadsplanering”.

De alternativ som gavs angående gärningsperson och motiv för åverkansbrott var:

- Oaktsamma skogsbrukare
- Oaktsamma jordbrukare
- Andra oaktsamma markägare
- Lekande barn
- Hobbyletare/samlare
- Okunnighet eller nonchalans hos exploatörer
- Ekonomiska skäl hos exploatörer
- Annat, nämligen...

Bland dem som dömts för åverkansbrott, kategoriserades gärningspersonen i 13 av 26 fall som privatperson, något som närmast motsvaras av enkätens ”andra oaktsamma markägare” och ”hobbyletare/samlare”. De svarsalternativ som ligger i topp här, oaktsamma skogsbrukare och nonchalanta exploatörer står inte för samma andel av de brott som lett till fällande dom. Jämförelsen blir något trubbig, då enkätfrågorna inte riktigt stämmer överens med det sätt hur domarna har studerats. Skillnaden kan dock med denna reservation ses som ett tecken på att skogsbrukare och andra exploatörer som begår den här typen av brott sällan döms – antingen på grund av att brotten inte anmäls, eller för att utredningarna läggs ned eller leder till friande domar – det vill säga att dessa brott bedöms mildare.

Vatten och vrak

Om man ska döma av enkätsvaren är kunskapen om eventuell vrakplundring begränsad. Sammanlagt uppger sju respondenter kännedom om nio misstänkta brott riktade mot vrak, varav fem rapporteras från läns museer, tre från länsstyrelser och ett från en undersökare²⁷. Det finns vidare kännedom om ytterligare ett par fall av brott i vattenmiljö, men som inte rör vrak.

Bland misstänkta gärningspersoner och motiv vid vrakplundring anger man oaktsamhet/oförstånd hos både sportdykare och båtägare, souvenirjägare/samlare och sådana som plundrar vrak med vinstsyfte. Av respondenterna har 33 svarat ”vet ej” på den här frågan, vilket belyser att kunskapen är mindre om dessa brott jämfört med fornminnesbrott på land.

Den respondent som utifrån sitt uppdrag torde ha störst kunskap om eventuella brott riktade mot vrak, hade inte kvantifierat sitt svar om antal misstänkta brott. Enligt denna respondent upptäcks brotten företrädesvis av sportdykare eller marin arkeolog, i något enstaka fall av Kustbevakningen.

De viktigaste uppgifterna om vrak och vrakplundring har i stället kommit fram genom intervjuer. En gotländsk förening som bildats kring intresset för den marina kulturmiljön och som samlar både dykare, arkeologer och andra intresserade uppger att man varje år upptäcker ett eller ett par fall av misstänkt skattplundring. Man uppskattar att hälften av vraken varit utsatta. Runt Gotland finns runt 140 kända vrak, varav ett tiotal är delvis undersökta.

Från föreningen menar man att det egentligen var vanligare med plundring förr. ”Fram till på 60-talet fick man ta vad man ville. Nu är det dels andra atti-

²⁷ Dessa siffror rymmer troligen en del dubbelrapportering, då de omfattar svar från såväl länsstyrelse som länsmuseum i Blekinge respektive Södermanlands län. Övriga fall har rapporterats av Länsstyrelsen i Stockholms län, ett länsmuseum i Bohuslän (tillhörande Västra Götalands län) samt Statens maritima museer.

tyder, dels färre dykare eller kanske snarare en långsammare ökning”. Det utfärdas många certifikat, men man har intrycket av att det är få som dyker aktivt. Detta lämnar förvisso större spelrum åt dem som faktiskt dyker, menar man.

Intervjupersonerna verkar eniga om att det inte är många som ägnar sig åt plundring kommersiellt – ”det är för lite pengar i det, det är en resurskrävande verksamhet”. Även om de flesta anser att plundringen sker mest som souvenirjakt, berättar ett flertal respondenter om enstaka mer organiserade plundrare som gör affärer med föremål som plundrats från vrak.

Souvenirjakten handlar om att dykare tar med sig souvenirer från vraken de dyker på. Samtidigt är intervjupersonerna eniga om att de seriösa sportdykarna värnar om vraken. För sportdykarna är vraken upplevelser, och plundrade vrak är inte lika värdefulla ur en sådan synvinkel.

Ett problem som framhålls är bristande kännedom om lagstiftningen. De vrak som är äldre än 100 år skyddas som fornlämningar om ingen känd ägare finns. Yngre vrak och lösa fynd har inget egentligt skydd, men allt som bärgas ska anmälas till polisen som måste kungöra fynden enligt lagen om sjöfynd. Om ingen ägare anmäler sig tillfaller fyndet upphittaren/bärgaren. Här menar flera intervjupersoner att polisens intresse av sjöfynd är måttligt och att deras kunskap om vad som gäller är begränsad. ”En slipad dykare pratar omkull polisen eller länsstyrelsen.”

Man kan också konstatera att även tillsynsmyndigheterna har begränsad kunskap om vrak och eventuella brott som riktas mot vrak.

Benägenheten att anmäla brott

Resultaten visar att endast en bråkdel av de misstänkta fallen polisanmäls. Här bör framhållas att det egentliga antalet misstänkta brott inte behöver vara det samma som summan av de misstankar som respondenterna har uppgett. Rimligen gäller många av misstankarna samma brott. Flera läns museer, men också andra respondenter, har till exempel angett att de anmäler alla misstankar till länsstyrelsen, som sedan får ta ställning till huruvida brottet ska anmälas till polisen.

En större andel av misstankarna om fyndbrott leder till polisanmälan än vad som gäller för misstankar om åverkansbrott – 10 av totalt 28 brottsmisstankar respektive 53 av 588. Vi bör dock lägga störst vikt vid länsstyrelsens uppgifter i det här fallet, då flera respondenter hänvisar till att misstankar rapporteras till länsstyrelsen. Länsstyrelserna anmäler generellt sett en högre andel av brotten, ca två tredjedelar av misstänkta fyndbrott och närmare 15 procent av åverkansbrotten.

Tabell 14. Antal misstankar och antal polisanmälningar.

Typ av respondent		Fyndbrott	Åverkansbrott
Länsmuseum	Antal misstankar	6	257
	Polisanmälningar	0	11
Länsstyrelsen	Antal misstankar	12	235
	Polisanmälningar	8	38
Hembygdsförbund	Antal misstankar	5	12
	Polisanmälningar	1	0
Undersökare	Antal misstankar	5	73
	Polisanmälningar	1	1
Skogsstyrelsen	Antal misstankar	0	11
	Polisanmälningar	0	3

Benägenheten att anmäla brott varierar kraftigt mellan olika län. En länsstyrelse uppger exempelvis att de anmält samtliga sju misstankar om åverkansbrott som kommit till deras kännedom, medan en annan länsstyrelse uppger att man inte anmält ett enda av de 28 åverkansbrott man fått kännedom om. Att anmälningspraxis varierar kraftigt mellan olika områden är vanligt även för annan brottslighet (Korsell, 2003).

Orsaker till att anmälan inte görs

I de fall där polisanmälan inte gjorts angavs bristande bevisning som den främsta anledningen till att ärendet inte lämnats till polisen. Andra anledningar som angavs var exempelvis tidsbrist, att preskriptionstiden gått ut, att man nått förlikning eller oklarheter om lagstiftningen. Även okunskap, ”känsla av att det är meningslöst” och oklart ansvar nämndes. Brist på bevis och bristande kompetens ses som viktiga anledningar till att polis eller åklagare sedan avskriver anmälningar.

Kombinationen av att få åverkansbrott anmäls, att skogsbrukare och andra exploatörer ses som typiska gärningspersoner vid dessa brott och att få sådana döms för fornminnesbrott leder till slutsatsen att det finns en lägre benägenhet att anmäla brott som begås i samband med olika typer av exploatering. För att anknyta till diskussionen som fördes i inledningen kan det vara ett uttryck för att kulturvården gärna kliver tillbaka i konflikten mellan samhällets krav på rationalitet och bevarandet av kulturarvet. Intervjupersoner inom kulturvården vittnar om att man inte vill stöta sig för mycket med det övriga samhället, delvis för att goda relationer i sig kan verka förebyggande.

Inlösen av fornfynd

Även om enkätens fokus har varit den misstänkta brottsligheten ställdes också en fråga om anmälningar av fynd. Fornfynd till salu väcker ofta misstankar om att plundring har ägt rum. Det var därför av intresse att undersöka hur många fynd som faktiskt anmäls till myndigheterna och hur deras intresse för att lösa in dessa fynd ser ut. Benägenheten att anmäla fynd hänger givetvis också ihop med efterlevnaden av lagen, som säger att vissa fynd ska tillfalla eller hembjudas staten och därmed måste anmälas.

Nu går det inte att veta hur många fynd som hittas varje år, men vi kan konstatera att fynd anmäls i viss utsträckning. Under åren 2001–2005 har det gjorts 98 anmälningar om upphittade fornfynd till 11 läns museer och länsstyrelser.

Tabell 15. Anmälan om fornfynd.

	Antal som fått anmälan	Antal anmälda fynd	Antal som velat lösa in ett anmält fynd	Antal fynd man velat lösa in
Länsmuseum	7	79	5	10
Länsstyrelsen	4	19	4	9

Frågan besvarades av 31 respondenter, varav 20 inte hade fått in några anmälningar alls. Läns museerna i Östergötland och Kalmar sticker ut med ett mycket högre antal anmälda fynd än övriga – 52 respektive 15 anmälda fynd. Över hälften av alla anmälningar om fynd har alltså tagits emot av en enda institution, läns museet i Östergötland. Läns museerna i Dalarna och på Gotland, liksom länsstyrelserna i Östergötland, Gotland och Örebro har fått in någon enstaka anmälan per år, medan läns museerna i Skåne, Uppsala och Bohuslän samt länsstyrelsen i Södermanland under de fem åren endast fått en anmälan om fynd vardera. Av alla anmälda fynd har det funnits önskemål om att lösa in 19. De som endast fått en anmälan om fynd har också önskat lösa in detta fynd. Länsstyrelsen på Gotland har önskat lösa in hela sex av de sju anmälda fynden, me-

dan läns museerna i Östergötland och Kalmar endast haft önskemål om att lösa in sex respektive noll av de många fynd de fått anmälningar om.

Kalmar och Östergötland sticker ut med höga siffror, åtminstone vad gäller läns museernas svar. Dessa läns museer hade även uppgett de högsta antalen misstänkta brott (åverkansbrott) – 63 för Kalmar och 115 för Östergötland. Även om de många brottsmisstankarna i sig inte är positiva, tyder ändå kännedomen om brott på att det finns en högre bakomliggande medvetenhet, liksom de många anmälda fynden kan tolkas som att det i dessa regioner finns en större kunskap om anmälningsskyldigheten vad gäller fynd. Det vore intressant att veta om de stora skillnaderna gentemot resten av landet är något som står sig över tiden eller om det handlar om tillfälligheter.

Övergripande slutsatser

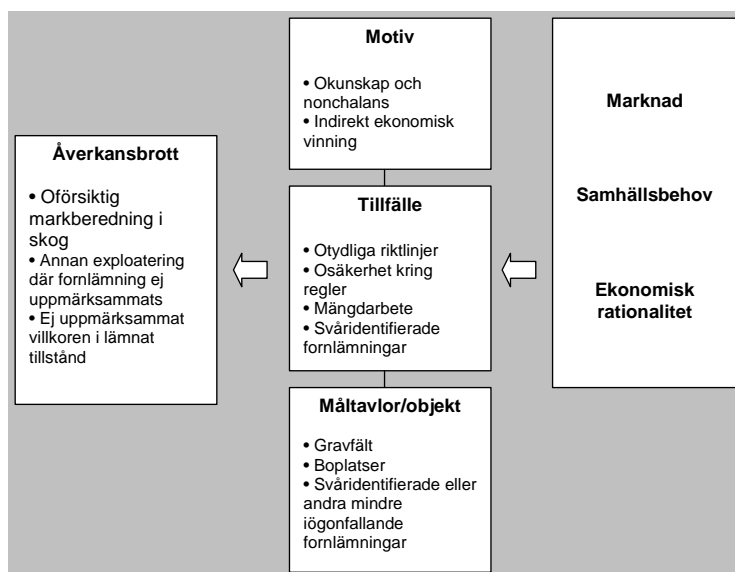
Brott under ytan

Fornminnesbrott är ett brott som både bokstavligt och bildligt äger rum under ytan. Fornminnena är ofta obevakade och myndigheternas tillsyn är begränsad (jfr Stinchcombe, 1963). Brottsligheten är därigenom mycket svår att upptäcka. Åtskilliga händelser kommer sannolikt aldrig att noteras och karaktäriseras som möjliga brott (jfr Friedrichs, 1996). Det kan ta lång tid innan någon ens får tillfälle att misstänka att en fornlämning har utsatts för plundring eller annat brott. Dessa förhållanden gör det också besvärligt för myndigheterna att utreda och styrka brott.

Det är få brott som kännetecknas av liknande svårigheter. Brott med närbesläktade egenskaper är vissa ekonomiska brott, som kan döljas i en omfattande bokföring, och dataintrång, där gärningspersonen obemärkt kopierat information (Korsell, 2003; Brå 2000:1). Följaktligen är kunskapen om fornminnesbrotten begränsad och det är endast med vissa förbehåll som det går att uttala sig om den faktiska brottsligheten.

Det typiska brottet – åverkan

Med hjälp av den modell som presenterades inledningsvis illustreras här det typiska fornminnesbrottet.

Figur 5. Schematisk modell av åverkansbrotten.

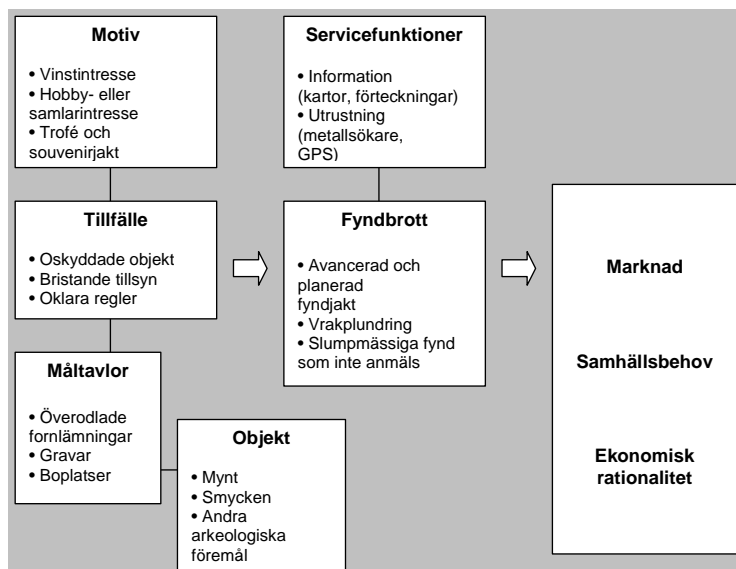
Det typiska brottet är således ett åverkansbrott som har sin grund i okunskap eller nonchalans, något man också tidigare kommit fram till (Hertzman, 1992). Bristande kompetens och nonchalans är ingen ovanlig orsak till brott som sker inom ramen för legala verksamheter (Simpson, 2002; Winter och May, 2001). Tillfällena att begå brott uppstår då brottskontexten – till exempel skogsarbete eller anläggningsarbete av något slag – inte väcker särskild uppmärksamhet och då fornlämningarna inte alltid är lätta att identifiera för en lekman (jfr. Mann, 1985). Till brottsstillfällena bidrar också en osäkerhet kring vilka regler som gäller och vem som har vilket ansvar. Från tillsynsmyndigheternas sida väljer man ofta att göra upp i godo i stället för att anmäla till polis eller åklagare när frågan om brottsmisstanke har uppkommit, delvis på grund av oklara riktlinjer. Från

andra regleringsområden känner vi till att tillsynsmyndigheter ofta strävar efter att uppnå framtida regelefterlevnad snarare än vilja sanktionera tidigare överträdelser (Korsell och Nilsson, 2003). En annan orsak till att brotten inte anmäls, i synnerhet om det är fråga om någon typ av exploatering, är att man vill hålla sig väl med andra samhällsintressen och aktörer. De entreprenörer och andra personer som begår brotten befinner sig långt från vår schabloniserade bild av ”kriminella”, vilket minskar intresset att koppla in de brottsbekämpande myndigheterna (jfr Korsell, 2003).

Fornminnesbrottens mängdbrottslighet har till viss del ekonomisk vinning som motiv, men den direkta bakgrunden är oftast okunskap eller nonchalans – man saknar kunskap om reglerna eller känner sig inte motiverad att följa dem för att man kanske inte inser fornlämningarnas värde. Motivbilden innebär samtidigt att det finns goda förutsättningar att förebygga dessa brott.

Plundring – färre brott men starkare motiv

Det brott som väcker mest uppmärksamhet och indignation är fyndbrott – plundring – men det är egentligen ett mindre hot mot fornlämningarna. Därmed inte sagt att det inte är ett problem. Enligt modellen illustreras här hur fyndbrotten vanligen ser ut.

Figur 6. Schematisk modell av fyndbrotten.

Fyndbrotten uppvisar en annan struktur än de typiska åverkansbrotten. Uppsåtet är oftast tydligt, då det i de flesta fall handlar om att tillägna sig föremål, endera för vidareförsäljning och ekonomisk förtjänst, eller för att lägga till en egen samling (Brå 2006:2). Särskilt vad gäller fyndbrott mot vrak kan fynden även utgöra en slags troféer, bevis på vad man klarat av som dykare, eller souvenirer från de vrak man besökt (Brå 2006:2; Brå, 2005b). Den hobbymässiga samlaren var den typ av gärningsperson flest respondenter angav som misstänkt, och denna hobbyletare skulle vi behöva veta mer om – är dennes motiv lika starka som den som plundrar med vinstsyfte? Det är möjligt att inte samma åtgärder passar båda dessa motivbilder.

Tillfällena att begå brott är goda. Fornlämningar är ofta oskyddade och ligger avsidet där få människor rör sig, och få kan lägga märke till brotten (jfr Brå, 2005b). De överodlade fornlämningar som ligger i åkermark finns ofta närmare bebyggelse, men nattetid är det likväl få som kan upptäcka brotten. Spåren efter brottet försvinner ofta samtidigt som de upptäcks – när åkern bearbetas

nästa gång. Fyndbrott på andra platser upptäcks sällan eller efter lång tid, beroende på att det inte bedrivs någon rutinmässig tillsyn. Tillfällena till fyndbrott mot vrak är kanske särskilt goda, då dykarna är få och deras förehavanden under vattnet inte syns ovan vattenytan. Oklarheter kring vrakskydd och sjöfynd gör myndigheternas agerande osäkert när misstänkta brott upptäcks.

Brotten underlättas av lättillgänglig information om fyndplatser och fasta fornlämningar, i synnerhet i kombination med ny teknik som GPS. Metallsökarer underlättar för den som söker värdefulla metallfynd, till exempel mynt. Det är intressant att notera att det som utgör servicefunktioner för fyndbrotten är sådant som kan användas för att förebygga överkansbrotten. En säkrare lokalisering av fornlämningar underlättar för exploatorer att undvika dem.

De försummade vraken – Sveriges världsarv

Mot bakgrund av den rika skatt av välbevarade vrak som finns i svenska vatten, är det förvånande att kunskapen och medvetenheten om de brott som riktas mot vraken är så låg. Enkätundersökningen gav en tydlig bild av att om myndigheterna har begränsad kunskap om fornminnesbrott på land så är kännedomen om vrakplundring närmast obefintlig. Intervjuerna förstärker intrycket av att vraken är ett kulturpolitiskt försummat område och att skyddet av dem bör ses över ytterligare.

Problemet med vrakplundring gäller också yngre vrak. Det finns en oro över att dessa vrak plundras innan de når upp till hundraårsgränsen och således blir skyddade av kulturminneslagen. Respondenterna menar också att Polis och Kustbevakning är dåligt insatta i vad som gäller hantering av sjöfynd, vilket det ofta handlar om då vrak är yngre än hundra år.

Vrak kan också hotas av kommersiell sjöfart, fiske och annan exploatering som påverkar havsbotten, men det brott som utgör det största hotet mot vrakens kulturhistoriska värden är fyndbrotten – plundring. En grupp av plundrare är sportdykare som tar med sig souvenirer, men samtidigt finns ett stort engagemang bland andra sportdykare att skydda vraken (Brå 2006:2). Detta engagemang och den kunskap som ofta finns hos den här gruppen bör tas tillvara av tillsynsmyndigheterna för att gemensamt åstadkomma bättre kontroll. Sportdykarna bör således kunna spela en ännu viktigare roll som väktare av det maritima kulturarvet.

Frågan verkar dock vara på väg upp på den kulturpolitiska dagordningen. Med tanke på att vraken kan vara av stort intresse även för andra nationers historia, bör det finnas en strategi för deras bevarande.

Fornminnesbrott mellan stolarna

En viktig slutsats av arbetet är att det råder viss förvirring och tveksamhet kring vilka befogenheter och skyldigheter olika aktörer har, i fråga om såväl brottsbekämpning som tillsyn och kulturvård. Både intervjuer och enkätsvar förmedlar en bild av att det ofta råder en osäkerhet kring vad som gäller och hur man bör agera – och vem som ska agera. Vad som särskilt frågas efter är styrning, ledning och riktlinjer. Erfarenhetsmässigt är det också viktiga beståndsdelar i en brottsförebyggande strategi (Korsell och Nilsson, 2003). De stora skillnaderna i kännedom om misstänkta brott som redovisas av länsstyrelser och länsmuseer i några län kan vara ett utslag av den osäkerhet som råder. Det är också tydligt att det finns brister i samarbetet mellan olika aktörer. Av undersökningar på andra regleringsområden har en ökad kommunikation mellan myndigheterna spelat en stor roll för att öka såväl antalet anmälningar, kvaliteten på anmälningarna och

de brottsbekämpande myndigheternas insatser med att utreda och lagföra brott (Brå 2005:10).

Från kulturvårdens sida uttrycker man viss frustration över att de brottsbekämpande myndigheterna inte verkar intresserade av eller ha den kompetens som krävs för att utreda brottsmisstankarna. Samtidigt är det ofta en svår uppgift, och i synnerhet fyndbrott kan vara mycket svåra att i efterhand utreda. Som nyss nämnts bör en ökad kommunikation mellan de berörda myndigheterna förbättra arbetet. Inte minst erfarenheterna från Gotland är ett tydligt exempel på hur kommunikation ledde till att flera allvarliga brott klarades upp.

Brott över ytan

Det är angeläget att fornminnesbrotten förs upp till ytan. I mångt och mycket handlar det om att det saknas kunskap och kontroll. De kulturvårdande myndigheterna måste se till att kunskapen når ut till dem som utan egentligt uppsåt orsakar skador och begår brott – skogsbrukare, jordbrukare, andra markägare och exploatörer. Skog & Historia är ett projekt som betytt mycket för kunskaps-spridningen och närmandet av kultur- och skogsvården till varandra. Man måste också bedriva en systematisk kontroll för att upptäcka och förebygga brott och i synnerhet inte låta plundrare verka ostörda. Kunskap och kontroll går hand i hand – med en större kunskap hos relevanta aktörer finns fler som kan bidra till kontrollen.

Mer kunskap?

Inledningsvis beskrevs en stark oro för att fyndbrott äger rum i stor skala i Sverige. Undersökningarna ger dock inget stöd för att detta skulle vara ett stort problem, men samtidigt är det tydligt att kunskapen är begränsad. Det vore därför angeläget att i ytterligare studier försöka komma närmare den egentliga omfattningen och strukturen på dessa brott. Som påpekats åtskilliga gånger är dock metodproblemen betydande. Ett möjligt angreppssätt kan emellertid vara att intervjua människor som bor i närheten av kända fyndplatser och fornlämningar om deras attityder och iakttagelser.

Kopplingen mellan fyndbrotten och marknaden för fornsaker bör också studeras närmare. Är vidareförsäljning det vanligaste syftet med fyndbrotten, eller finns det andra motiv som är viktigare? Hur går försäljningen till och hur ser marknadsvägarna ut? Var hamnar föremålen till sist? Detta kan vara svårt att närma sig om det inte finns möjlighet att hitta intervjupersoner med egen erfarenhet av brotten. Via intervjupersoner kan det vara möjligt att följa ett föremål från marknaden bakåt i kedjan. Det kan vara lämpligt att inrikta studierna på delar av marknaden och börja med det som finns närmast – marknaden för svenska föremål i Sverige, för att sedan vidga vyerna till den utländska marknaden för föremål som plundrats i Sverige, och sist också ta sig an den svenska marknaden för föremål som plundrats utomlands.

Den gränsöverskridande marknaden, vare sig försäljningen sker i Sverige eller utomlands, kräver dessutom att föremål transporteras mellan länder. Områden som därför vore värdefulla att undersöka är den illegala införseln, utförseln och exporten av skyddade kulturföremål. Här behöver det inte vara fråga om endast plundrade föremål – såväl i Sverige som i många andra länder finns lagar som förbjuder utförsel av vissa kulturföremål och, beroende på vilka internationella konventioner länderna har ratificerat, och då kan även införseln vara brottslig.

Brottsförebyggande åtgärder

Kunskap mot åverkan

Vi har konstaterat att åverkansbrotten är det stora problemet, och att det finns en lägre benägenhet att anmäla dessa brott. Samtidigt borde åverkansbrotten vara enklare att utreda och leda i bevis än fyndbrotten eftersom såväl gärningsperson som brottstillfälle ofta är kända från det att brottsmisstanke uppstår. Ändå finns en tendens att göra upp dessa brott i godo, eller att nöja sig med en förklaring till det inträffade. Som nämnts tidigare kan orsakerna vara att det saknas riktlinjer – ska även ringa åverkan anmälas? – och underliggande finns ofta en önskan om att inte i onödan skapa konflikter mellan olika samhällsintressen.

Det finns två vägar att gå för att undvika att ordningen förblir densamma. Den ena vägen handlar om att anmäla brotten i stället för att sträva efter förlikning, och hoppas att detta fungerar avskräckande. Då det ofta handlar om företag, i synnerhet skogsbolag, som orsakar skador, kan man anta att en straffrättslig dom i kombination med skadestånd kan ha en stor effekt. Från miljöbrottsområdet och andra regleringsfält vet vi att företag undviker att pekas ut som ”bovar”, eftersom det försvårar affärsverksamheten på flera plan (Simpson, 2002; Brå, 2006). Något fler straffrättsliga domar än vad som i dag meddelas bör därför vara en viktig signal att myndigheterna tar brotten på allvar. Av de 36 domar som meddelats, har skadestånd utdömts endast i fem fall, och beloppen har inte varit särskilt höga utom i ett fall.

Den andra vägen handlar om att undanröja orsakerna till brotten och därmed undvika att åverkan överhuvudtaget sker. Eftersom brotten i de flesta fall handlar om okunskap och nonchalans skulle det innebära att tillsynsmyndigheterna skulle behöva bli bättre på att sprida kunskap och skapa medvetenhet kring fornlämningarna och de värden de representerar. Strategin för att komma tillrätta med åverkansbrotten bör i huvudsak inriktas på detta senare alternativ, men det bör inte heller lämnas alltför stort utrymme för godtycke kring eventuella polisanmälningar. Huvudinriktningen bör vara att genom information och andra positiva kontakter stötta den stora majoriteten av i grunden laglydiga personer och företag så att de begår väsentligt färre fornlämningsbrott än i dag (Simpson, 2002). Myndigheterna bör också stötta, men också öka riskerna för dem som i någon mån är benägna att bryta mot lagen. Vi föreslår därför följande konkreta åtgärder:

- Tillsynsmyndigheterna bör utarbeta gemensamma riktlinjer för när åverkan ska betraktas som brottsmisstanke och leda till polisanmälan. (Detta kan jämföras med hur Försäkringskassan utarbetat riktlinjer för att hantera brottsmisstankar, se Korsell och Nilsson, 2003). Riksantikvarieämbetets utarbetade gradering av skador kan tjäna som utgångspunkt.
- Det bör införas en särskild brottskod för fornlämningsbrotten för att ge möjlighet att statistiskt följa utvecklingen av den anmälda brottsligheten (jfr Brå, 2005b).
- Kommuner och länsstyrelser bör gemensamt se till att den som ska genomföra bygg- eller exploateringsprojekt får all nödvändig information om vilka regler som gäller, vilka tillstånd som krävs, vad som är känt om fornlämningar i det aktuella området och vart man vänder sig i olika frågor (jfr Korsell och Nilsson, 2003).

- Ansvariga myndigheter bör genom riktade kampanjer till olika typer av berörda aktörer – skogsbolag och skogsägare, jordbrukare och andra typer av privata mark- och fastighetsägare – öka kunskapen om fornlämningarna. Man bör även informera om de kulturvärden de står för och hur de kan påverkas av aktörernas verksamheter och intressen, samt öka medvetenheten om vad som gäller inom respektive områden och vilka resurser som finns att tillgå (bland annat informationsresurser som FMIS-databasen). FMIS positiva betydelse för att minska åverkansbrotten framhålls av flera enkätrespondenter.
- En konkret informationsväg är att förse samtliga markägare med information om vilka fornlämningar som finns i deras marker för att öka deras kunskap och stimulera det egna ansvaret. Behovet av sådan direktinformation framhålls också av Skogsstyrelsen (2001, s. 14), som också påpekar att nya och större områden klassas som fornlämningar utan att markägare informeras.

Kontroll mot fyndbrott

Fyndbrotten är färre och av ett annat slag än åverkansbrotten. Skadorna av fyndbrotten är dessutom svårare att beräkna, då vi inte riktigt kan veta vad brottet har inneburit. Brottsmisstanke uppstår vanligen i ett av två lägen: vid upptäckten av grävda hål i marken vid tidigare fyndplatser eller i samband med att föremål bjuds ut till försäljning. Sällan är det möjligt att koppla den första situationen till den andra – det går inte att bevisa att något fynd har gjorts i det första läget eller att det föremål som bjuds ut till försäljning kommer från ett fyndbrott. Det är dessutom svårt att avgöra om ett fynd på marknaden skulle ha tillfallit staten eller upphittaren, eftersom det beror på i vilket sammanhang det hittats²⁸. Strategin för att bekämpa den här typen av brottslighet måste i första hand inriktas på att upptäcka de brott som begås i ett så tidigt skede som möjligt och att förbättra utredningen av dem. I vissa fall kan det också finnas skäl att försöka rulla upp historien bakom föremål som bjuds ut till försäljning. Våra förslag är följande:

- Upprätta goda relationer med grupper som rör sig i områden där brott begås och hos dem skapa förståelse för fornlämningarnas betydelse och vad brotten innebär. Viktiga grupper är till exempel jordbrukare och fastighetsägare i utsatta områden (jfr Brå, 2005b). Dessa grupper bör veta hur spåren efter misstänkta fyndbrott kan se ut och vart de ska vända sig vid brottsmisstanke.
- Tillsynen bör förbättras genom riktade inventeringar eller besiktningar av utsatta kategorier eller områden.
- Polis och tillsynsmyndigheter bör ta tillvara varandras kunskaper för att skapa bättre förutsättningar för att följa upp anmälningar och utreda brotten (jämför vad som sagts ovan om åverkansbrotten).
- Marknaden för fyndbrott bör kunna försvåras genom olika insatser. Ett sätt att komma åt eventuell handel med plundrade fynd, och därmed det ekonomiska incitamentet till fyndbrott, är att endast tillåta handel med föremål som först anmälts till staten. En mjukare variant kunde vara ett nätverk av antikhandlare som är engagerade mot den illegala handeln av föremål från fyndbrott.

²⁸ Fynd av guld, silver, brons, koppar eller annan legering med brons ska alltid anmälas till staten, men kan tillfalla upphittaren.

- Slutligen bör det också vara värdefullt att se över hur anmälda fynd hanteras, så att fortsatt anmälande uppmuntras. Ett sätt kan vara att upprätta en frivillig databas där allmänheten själv får lägga in uppgifter om fynd som gjorts. Ett liknande system för registrering av fornyfynd finns i Storbritannien och administreras av the British museum (Alberge, 2007). Ett dilemma med den svenska hanteringen av fornyfynd är att samma typ av föremål i ena läget ska tillfalla staten, medan det i ett annat läge inte ens är hembudspflichtigt (beroende på om det har hittats vid en fast fornlämning eller inte). Ett system som uppmuntrar anmälan av fynd kan, för att anknyta till ett av de inledande avsnitten, i stället utöka antalet sidor i den historiebok som fornlämningarna utgör. Den hobbymässiga samlaren som tros ligga bakom en stor del av fyndbrotten kanske även han eller hon kan bli en allierad. Det ovan nämnda engelsk-walesiska systemet, Portable Antiquities Scheme, och det skotska Treasure Trove-systemet är exempel på mer övergripande strategier för att hantera arkeologiska fynd.²⁹

Förståelse för det marina kulturarvet

Flera av de ovanstående förslagen vad gäller åverkansbrott respektive fyndbrott gäller rent principiellt även vrakbrotten – exempelvis betydelsen av att sträva efter goda kontakter med relevanta grupper för att dels sprida kunskap och skapa förståelse, dels få värdefullt stöd vad gäller övervakning och möjligheter att upptäcka brott. Vid sidan av detta finns också punkter som är specifika för vraken. En av dessa är att vraken i än högre utsträckning än fornlämningarna på land saknar övervakning. En annan svårighet är den osäkerhet som skapas av att vissa vrak är att betrakta som fornlämning medan andra inte är det. Det kan vara svårt för tillsynsmyndigheter eller brottsbekämpande myndigheter att genast avgöra vad det är fråga om, då det handlar om att bedöma huruvida det har gått 100 år sedan det aktuella vraket blev vrak. Nästa problem är de brottsbekämpande myndigheternas osäkerhet kring vad som gäller för yngre vrak, vad dessa lagar innebär och vilka aktörer som ska göra vad. Ett viktigt led för att förebygga fornminnesbrott som riktas mot vrak är att öka medvetenheten om vrakens betydelse och utsatthet men också att tydliggöra vad som gäller. Konkret kan nämnas:

- Eftersom de äldre vraken räknas som fornlämning, vore det värdefullt om utbildningen i arkeologi uppmärksammade även den marina miljön så att de som kommer att arbeta hos bevarande- eller tillsynsmyndigheterna har med sig en grundläggande förståelse för det marina kulturarvet.
- Lagstiftningen bör ses över och tydliggöras.
- Såväl brottsbekämpande som tillsynsmyndigheter bör förbättra sin kunskap om vrakens utsatthet och de brott som begås mot vraken samt klargöra olika aktörers ansvar.
- Kunskapen och engagemanget hos marinarkeologiskt intresserade sportdykare bör tas tillvara, eventuellt genom fasta samarbeten (jfr Brå, 2006:2).

²⁹ Systemen inbegriper även instruktiva webbplatser med utförlig information om bland annat de lagar som gäller, hur fynden ska hanteras och skyddas, vart och hur fynden ska anmälas och hur man undviker att köpa föremål som inte har hanterats i enlighet med lagen. Portable Antiquities Scheme har webbadressen <http://www.finds.org.uk/> och Treasure Trove finns på <http://www.treasuretrove.org.uk/>.

Samarbete och kompetens

Det finns ett par övergripande punkter som gäller alla typer av fornminnesbrott och som också är särskilt viktiga. För det första bör man vara medveten om att de grupper som hotar fornlämningarna ofta har de största möjligheterna att vara deras väktare.

För det andra är det tydligt att mycket faller mellan stolarna på grund av osäkerhet kring lagar, riktlinjer och ansvarsfördelning samt bristande kompetens och samverkan. Relevanta aktörer – tillsynsmyndigheterna och de brottsbekämpande myndigheterna: Riksantikvarieämbetet, Länsstyrelsen, Skogsstyrelsen, Polisen, Åklagarmyndigheten, Kustbevakningen, Sjöpolisen och Tullverket – bör gemensamt diskutera de oklarheter som råder.

För det tredje är kulturarvsbrott ett komplicerat område. Det finns särskild lagstiftning. Brotten handlar om en rad olika kulturföremål, från antika möbler till fornfynd och vrakdelar. Många föremål är av stort kulturhistoriskt värde. Kulturföremål är intressanta för en internationell marknad. Detta är omständigheter som talar för att brottsbekämpningen kräver särskild kompetens. Det finns i dag inte någon sammanhållande polisiär enhet som på nationell nivå arbetar kontinuerligt med dessa frågor.

Dessa tre punkter kan konkretiseras enligt följande:

- Riksantikvarieämbetet kan lämpligen ta initiativ till seminarier med berörda parter för att utbyta erfarenheter och synpunkter och för att komma fram till gemensamma riktlinjer och handlingsplaner vad gäller tillsyn respektive brottsbekämpning.
- På såväl nationell som regional nivå bör det föras en aktiv dialog med övriga berörda parter – bevarandeinstitutioner, hembygdsförbund, kommuner, fastighetsägarföreningar, lant- och skogsbrukets organisationer, dykarföreningar och andra som har ett intresse eller bedriver en verksamhet som rör fornlämningar. Kontaktpersoner på ämbetet respektive länsstyrelserna bör underlätta dessa kontakter. Att det råder brister i handläggning och samarbete betonades även av Skogsstyrelsen för några år sedan (Skogsstyrelsen, 2001).
- Erfarenheterna av denna undersökning och tidigare arbeten är att brottsbekämpningen av kulturarvsbrott bör hållas ihop av en polisiär specialenhet, där gärna åklagarresurser kan ingå.
- Underlätta olika typer av ärenden genom att utöka ämbetets och länsstyrelsernas webbplatser med lättillgänglig information samt möjlighet att även genomföra vissa ärenden via Internet (jfr Korsell och Nilsson, 2003). Detta bör gälla såväl myndigheternas arbete gentemot allmänhet och exploatörer som Riksantikvarieämbetets arbete gentemot övriga myndigheter.
- Tillsammans med Polisen vore det värdefullt att utarbeta en ”brottsanmälningsmanual” till stöd för de anmälningar som görs av främst länsstyrelsen, för att höja kvaliteten på anmälningarna och öka förutsättningarna för att de ska kunna följas upp av Polisen.

Röster från fältet

Enkätundersökningen och intervjuerna förmedlar en tydlig bild av starkt engagemang hos personer inom såväl bevarandeinstitutioner och tillsynsmyndigheter som brottsbekämpande myndigheter för att värna om fornlämningarna och motverka fornminnesbrott. Många av de förslag till åtgärder som redovisats ovan bygger på dessa röster från fältet.

Förslagen och önskemålen kan enklast sammanfattas med att det finns ett behov av att få en tydligare struktur på det brottsförebyggande och brottsbekämpande arbetet. Sedan anvisas en rad detaljerade åtgärder med detta syfte. Om vi kan hjälpas åt med att inleda en sådan process skapas förutsättningar att kanalisera det engagemang som finns för att öka skyddet av fornlämningarna och minska de faktiska fornminnesbrotten.

Även om Sverige långtifrån är lika drabbat av förstörelse och plundring av fornlämningar som många andra platser i världen, är nationella brottsförebyggande åtgärder ett av flera sätt att visa att Sverige som nation tar problemen på allvar. Nästa steg är att rikta sökarljuset mot de föremål som plundras i andra länder och som hamnar på den svenska marknaden.

Referenser

- Adlercreutz, Thomas (2001). *Kulturegendomsrätt*. Stockholm: Fakta Info Direkt Sweden AB.
- Alberge, Dayla (2007). "Treasure hunters—the new heroes of national heritage". *The Times*, 18 januari, 2007.
- Atwood, Roger (2004). *Stealing History: Tomb Raiders, Smugglers, and the Looting of the Ancient World*. New York: St. Martin's Press.
- Brottsförebyggande rådet, Brå (2005a). *Brottsplats kyrkan*. Sofia Elwér. Webb-rapport. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brottsförebyggande rådet, Brå (2005b). *Illegal jakt på rovdjur. En förstudie*. Författare: Johan Forsberg och Lars Korsell. Webb-rapport. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brottsförebyggande rådet, Brå (2005:10). *När olyckan inte är framme. Bedrägerier mot allmän och privat försäkring*. Rapport: 2005:10. Stockholm: Brottsförebyggande rådet. Fritzes.
- Brottsförebyggande rådet, Brå (2006:2). *Cultural Heritage Crime – the Nordic Dimension*. Författare: Lars Korsell m.fl. Rapport 2006:2. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brottsförebyggande rådet, Brå (2006). *Är vi bra på miljöbrott?* Webb-publikation. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Korsell, L. (2003). *Bokföringsbrott – en studie i selektion*. Kriminologiska institutionen vid Stockholms universitet. Edsbruk: Akademitryck.
- RAÅ (2006). "FMIS går under ytan". <http://www.raa.se/cms/extern/aktuellt/nyheter/nyheter_2006/fmis_gar_under_ytan.html> Hämtat 2007-02-08.
- Folcker, Lotta (2003). "Polis grep liga som plundrar gamla vrak". *Dagens Nyheter*, 10 augusti, 2003.
- Beech, Hannah (2003). "Asia's Looted Treasures: Spirited Away". *Time Asia*, 20 oktober, 2003. <<http://www.time.com/time/asia/covers/501031020/story.html>> Hämtat 2007-01-05.
- Brodie, Neil, Doole, Jenny och Watson, Peter (2000). *Stealing History: The Illicit Trade in Cultural Material*. Cambridge: The McDonald Institute for Archaeological Research.
- Burström, Mats (2007). "Vi behöver tingen för att minnas". *Svenska dagbladet*, 18 januari, 2007.
- Chippindale, Christopher och Gill, David W.J. (2000). "Material consequences of contemporary classical collecting". *American Journal of Archaeology*, 104:3 s. 463–512.
- CNN (2001). "Photos document the destruction of Afghan Buddhas". CNN.COM/WORLD. <<http://archives.cnn.com/2001/WORLD/asiapcf/central/03/12/afghan.buddha.02/index.html>> Hämtat 2007-01-22.
- Edbom, Gunilla (2005). *Samiskt kulturarv i samlingar. Rapport från ett projekt om återföringsfrågor gällande samiska föremål*. Arkeologisk rapport 2005:1. Åjtte, Svenskt fjäll- och samemuseum. Tillgänglig online, <<http://www.ajtte.com/aktuellt/Samiskt%20kulturarv%20i%20samlingar.pdf>> Hämtat 2007-02-26.
- Einarsson, Lars (2005). *Djupt liggande vrak – kartering av skador och förslag till skyddsåtgärder för djupt liggande vrak*. Rapport mars 2005. Kalmar läns museum.
- Elia, Ricardo J. (1993). "A Seductive and Troubling Work". Recension av *The Cycladic Spirit: Masterpieces from the Nicholas P. Goulandris Collection* av Colin Renfrew. *Archaeology* 1993, 46(1) 64, 66–69.

- Friedrichs, David O. (1996). *Trusted Criminals. White Collar. Crime in Contemporary Society*. Belmont: Wadsworth Publishing.
- Greenfield, Jeanette (1996). *The Return of Cultural Treasures*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Gustafsson, Birgitta (2000). "Ligor skattplundrar de svenska fornlämningarna". *Populär Arkeologi*, nr 2, 2000.
- Hammarstedt, Stig (1999). "Silverskatternas Gotland hemsöks åter av plundrare". *Tidevarv* 3(3), 4.
- Hennius, Andreas (2004). "Plundring! Hotet mot vår historia". I: *Uppland 2004* (Årsbok för medlemmarna i Upplands fornminnesförening och hembygdsförbund). Uppsala: Upplands fornminnesförenings förlag.
- Hertzman, Rolf (1992). "Brist på kunskap bakom fornminnesbrott". *Populär Historia* nr 2/1992. Även publicerad på webben <<http://www.popularhistoria.se/o.o.i.s?id=170&vid=23>>. Hämtat 2006-11-10.
- Häggström, Leif (2001). ...NÅGRA LEMNINGAR OM OCKSÅ FÖRSTÖRDA... – en fornlämningsbiografi över Vittenebygden. Uppsats för avläggande av licentiatexamen. Institutionen för arkeologi, Göteborgs universitet.
- Jensen, Ola, W. (2006). *Fornlämningbegreppets historia. En exposé över 400 år*. Stockholm: Riksantikvarieämbetet.
- Jungstedt, Mari (2005). *Den inre kretsen*. Stockholm: Albert Bonniers Förlag.
- Korsell, L. (2003). *Bokföringsbrott – En studie i selektion*. Kriminologiska institutionen vid Stockholms universitet. Avhandlingsserie nr. 13. Edsbruk: Akademitryck.
- Korsell, L. och Nilsson, M. (2003). *Att förebygga fel och fusk. Metoder för reglering och kontroll*. Stockholm: Norstedts Juridik.
- Lundén, Staffan (2004). "The Scholar and the market: Swedish scholarly contributions to the destruction of the world's archaeological heritage". I: Håkan Karlsson (red.) *Swedish Archaeologists on Ethics*. Lindome: Bricoleur Press.
- Lundén, Staffan och Häggström, Leif (1999). "Forntid till salu. Rovgrävning och handel med kulturföremål". *Fornvännen* 94.
- Lundström, Lillemor (2000). "Kongl: Mayst:tz(!) Placat och Påbudh, Om Gamble Monumenter och Antiquiteter". *Svenskt tryck före 1700*. <<http://www.kb.se/F1700/Monumenter/Text.htm>> Hämtat 2007-01-15.
- Länsstyrelsen i Södermanlands län (2005). *Utvärdering av projektet Skog & Historia 2001–2003 i Södermanlands län*. Författare: Britt-Marie Franzén. Rapport 2005:10. <http://www.d.lst.se/NR/rdonlyres/B9F143CC-4AA5-4280-9BFF-251A0590AC92/0/rapport_2005_10.pdf> Hämtat 2007-02-01.
- Mackenzie, Simon, R.M. (2005). *Going, going, gone: Regulating the market in illicit antiquities*. Leicester: Institute of Art and Law.
- Ottosson, Ulf (2000). "Dubbelmoral, lögn och vänskapskorruption i museivärlden". *Mynttidningen Online*. <<http://www.mynthandeln.com/tidningen/artiklar/0009.htm>> Hämtat 2006-11-27.
- Papa Sokal, Marina (2006). "Antiquities Collecting and the Looting of Archaeological Sites". Paper presenterat vid konferensen "Who Owns the Past Heritage Rights and Responsibilities in a Multicultural World", Ghent, Belgium, 22–25 mars, 2006 (2nd Annual Ename International Colloquium). <http://www.savingantiquities.org/pdf/PapaSokal_Antiquities.pdf> Hämtat 2006-11-28.
- Renfrew, Colin (1993). "Collectors are the real looters". *Archaeology* 1993, 46(3):16–17.
- Renfrew, Colin (2001). *Loot, legitimacy and ownership: the ethical crisis in archaeology*. London: Duckworth.

- Riksantikvarieämbetet (2007). Webbplats, <<http://www.raa.se>>. (Sidan besöktes 2007-01-31.)
- Riksantikvarieämbetet, RAÄ (1997). *Fornminnesinventeringen – nuläge och kompletteringsbehov. En riksöversikt*. Riksantikvarieämbetet.
- Riksantikvarieämbetet, RAÄ (2000). *Studie av skador på fornlämningar i skogsmark*. Rapport från Riksantikvarieämbetet 2000.
- Riksantikvarieämbetet, RAÄ (2006). *Studie av skador på fornlämningar i skogsmark*. Rapport från Riksantikvarieämbetet 2006:2.
- Skogsstyrelsen (2001). *Fornlämningar och kulturmiljöer i skogsmark*. Författare: Cecilia Hällström, m.fl. Rapport 8 E 2001. <<http://www.skogsstyrelsen.se/forlag/rapporter/1699.pdf>> Hämtat 2007-01-20.
- Statens maritima museer (2007). Webbplats, <<http://www.maritima.se>>.
- Statens maritima museer (okänt publiceringsår). ”Bättre skydd, åtal och opinion – medel mot vrakplundring”. <http://www.maritima.se/upload/vrakplundring_2.pdf> Hämtat 2007-02-08.
- SvD, 2007-02-08, notis om gripna plundrare i Spanien.
- Wong, Edward (2006). “Bagdad Museum chief flees to Syria”. *International Herald Tribune*. 28 augusti, 2006. <<http://www.iht.com/articles/2006/08/28/news/museum.php>> Hämtat 2007-01-22.
- Woolf, Marie (2007). ”Treasure trove: Metal-detecting finds up by 20 per cent in a year”. *The Independent*, 12 februari, 2007.
- Östergren, Majvor (1985). ”Metalldetektorn i praktiskt bruk”. *Gotländskt arkiv* 57, 11–28.
- Östergren, Majvor (1989). *Mellan stengrund och stenhus: Gotlands vikingatida silverskatter som boplatsindikation*. Avhandling. Arkeologiska institutionen, Stockholms universitet.
- Östergren, Majvor (2004). *Under plogen. Mallgårds i Levide sn. En studie inom ramen för forskningsprojektet ”Fornlämningar i odlingslandskapet”*. Visby.
- Österholm, Ulla-Lene (2000a). ”De stjal vår historia”. *Aftonbladet*, 14 oktober, 2000.
- Österholm, Ulla-Lene (2000b). ”’Fornväktare’ ska stoppa gravtjuvarna”. *Aftonbladet*, 14 oktober, 2000.

Övriga elektroniska resurser

Arkeologiforum (2007). Kulturarvsfrågor; Plundring med metalldetektor. Webbforum. (Tråden startad 2006-02-27.) <<http://www.arkeologiforum.se/printview.php?t=809&start=0>> Hämtat 2007-01-16.

Lagar och förordningar:

- Förordning (EEG) nr 3911/92 om export av kulturföremål
- Förordning (1988:1188) om kulturminnen m.m.
- Lag (1942:350) om fornminnen
- Lag (1988:950) om kulturminnen m.m.
- Lag (1918:163) med vissa bestämmelser om sjöfynd
- Lag (1984:983) om ensamrätt till bärgning
- Regeringens proposition 1987/88:104
- Regeringens proposition 1996/97:3
- Skogsvårdslag (1979:429)